

י א ויאמר יהוה אל־משה בא אל־פרעה
 כִּי־אֲנִי הִכְבַּדְתִּי אֶת־לְבָבוֹ וְאֶת־לֵב עֲבָדָיו לְמַעַן
 שְׁתִּי אֶתְתִּי אֱלֹה בְּקִרְבּוֹ: ב וּלְמַעַן תִּסְפַּר
 בְּאָזְנֵי בְנֵי וּבְנֵי־בְנֵיךָ אֵת אֲשֶׁר הִתְעַלְלֵתִי
 בְּמִצְרַיִם וְאֶת־אֶתְתִּי אֲשֶׁר־שָׂמֹתִי בָם וַיִּדְעוּתָם
 כִּי־אֲנִי יְהוָה: ג וַיָּבֵא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶל־פְּרַעֲהַ
 וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו כֹּה־אָמַר יְהוָה אֱלֹהֵי הָעִבְרָיִם
 עַד־מָתַי מֵאַנְתָּ לַעֲנֹת מִפְּנֵי שְׁלַח עַמִּי
 וַיַּעֲבֹדְנִי: ד כִּי אִם־מֵאַן אַתָּה לְשַׁלַּח אֶת־עַמִּי
 הַנְּנִי מִבְּיַד מַחֵר אֲרַבָּה בְּגִבְלֶךָ: ה וְכִסְפֵּה
 אֶת־עֵינַי הָאָרֶץ וְלֹא יוּכַל לִרְאוֹת אֶת־הָאָרֶץ
 וְאָכַל אֶת־יֵתֶר הַפְּלִטָּה הַנִּשְׁאַרְתָּ לָכֶם
 מִן־הַבָּרָד וְאָכַל אֶת־כָּל־הָעֵץ הַצֹּמַח לָכֶם
 מִן־הַשָּׂדֶה: ו וּמִלֹּא בְּתִיד וּבְתִי כָל־עֲבָדֶיךָ
 וּבְתִי כָל־מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא־רָאוּ אֲבֹתֶיךָ וְאֲבוֹת
 אֲבֹתֶיךָ מִיּוֹם הַיּוֹתֵם עַל־הָאָדָמָה עַד הַיּוֹם
 הַזֶּה וַיִּפֶּן וַיֵּצֵא מֵעַם פְּרַעֲהַ: ז וַיֹּאמְרוּ עֲבָדֵי פְרַעֲהַ אֵלָיו עַד־מָתַי יִהְיֶה

י א ויאמר יי למשה עול לות
 פרעה ארי אנה יקרית ית לפיה
 וית לבא דעבדוהי בדיל לשואה
 אתי אלין ביניהון: ב ובדיל
 דתשתעי קדם ברך ובר ברך ית
 נסין דעבדית במצרים וית
 אתותי דשוייתי בהון ותדעון ארי
 אנה יי: ג ועאל משה ואהרן לות
 פרעה ואמרו ליה פדנן אמר יי
 אלהא דיהודאי עד אמתי מסריב
 את לאתפנעא מן קדמי שלח
 עמי ויפלחון קדמי: ד ארי אם
 מסריב את לשלחא ית עמי
 האנא מייתי מחר גובא
 בתחומך: ה ויחפי ית עין
 שמשא דארעא ולא יכול למחזי
 ית ארעא ויכול ית שאר
 שיזבתא דאשתארת לכון מן
 ברדא ויכול ית פל אילנא
 דאצמח לכון מן חקלא:
 ו ויתמלון בתוך ובתי פל עבדך
 ובתי פל מצראי דלא חזו
 אבהתך ואבהת אבהתך מיום
 מהיהון על ארעא עד יומא
 הדין ואתפני ונפק מלות פרעה:
 ז ואמרו עבדי פרעה ליה עד
 אמתי יהי דין לנא לתקלא שלח

י א עול: הכנס (לארמון
 המלך - אביע לעיל ו, יא). ע'
 מש"כ לעיל (ד, ו).
 לשואה: כאילו לשון
 הכתוב "לשית", בלי
 הכנוי (לחם ושמלה). אבל
 רש"י פי' "שאשית אני",
 לשון עתיד, והי"ד של
 "שיתי" במקום "אני".
 ואולי לדעת אונקלוס
 האות י' נוספת, על דרך
 "להושיבי עם נדיבים"
 (תהלים קיג, ט), שפירושו,
 להושיב (ע' ספר הזכרון).
 אתי: צריך טעם למה
 בפסוק הסמוך תרגם
 אתותי (ע' לחם ושמלה).
 ביניהון: כאילו כתוב
 "בקרבים" ומוסב על
 פרעה ועבדיו (אהבת ינתן).
 (ב) קדם: תרגם הכונה
 של לשון הכתוב "באזני".
 וכן תרגם לקמן (יז, יעוד).
 נסין וכו': כתב רבינו
 בחיי שיתכן לפרש
 "התעללתי" לשון עלה.
 שהמעשים הנעשים
 בעוה"ז יקראם הכתוב
 עלילות, כלשון (דבה"א טו,
 ח) "הודיעו בעמים
 עלילותיו וכו'", וזהו
 שתרגם אונקלוס ית נסין
 דעבדית וכו'. ונקראו כל
 הפעולות עלילות מפני
 שכלן נמשכות ונאצלות
 מן העלה הראשונה וכל
 הנמצאים עלולים אצלו
 (ע"כ). וי"א שיש
 ב"התעללתי" הוראה
 כפולה. לשון פעולה (דלא
 כרש"י, אלא כרש"י; אמנם ע'
 רא"ם), מן "עולל למר"
 (איכה א, כב), ולשון
 התעלות כמו "עלה
 אלהים" (תהלים מז, ו).
 ומפרש "התעללתי",
 התנשאתי בפעולותי
 (הכתב והקבלה). וכן ע' רד"ק
 (ש"א ג, ו) שפירש, הראיתי

רש"י

(א) אשר עולל לי (א) לענת. כמרגומו לאתפנעא, והוא
 מגורת עני, מאנפ ליהויה עני ושפל מפני: (ה) את עין
 הארץ. את מראה הארץ: ולא יוכל וגו'. הרואה, לראות
 את הארץ, ולשון קצרה דנר: (ז) הפרם תדע. העוד לא
 ידעת כי אדה מנרים:

(א) ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה. והמרה זו:
 שתי שמי, שאשית אני: (ב) התעללתי. שחקמך כמו כי
 התעללתי צי (פמדבר כב, כט), הלא כאשר התעלל צהס (שמואל א ג,
 י) האמור צמנרים, ואינו לשון פועל ומעללים, שא"כ היה לו
 לכתוב עוללתי, כמו ועולל לנו, כאשר עוללתי לי (איכה ג, כג),

בהם מעשים נוראים וגדולים. אבל יונתן תרגם שם בלשון פורענות (ח.י.ח.). **במצרים:** פי' המדינה (דלא תרגם במצראי) וא"כ צ"ל שהמלה "בם" חוזר על פרעה ועבדיו
 שבפסוק הראשון (לחם ושמלה). **ג) מסריב את:** תרגם לשון הכתוב "מאנת" (שהוא ל' עבר), כמו מש"כ בסמוך (פסוק ד), "מאן אתה" (שהוא ל' הווה). ודלא כרש"י לעיל (ו,
 כז) שפירש "מאן" שם תואר, סרבן. צ"ע שתרגם "עד אנה מאנתם" (לקמן טז, כח) "אתון מסרבין", מלת הגוף לפני הפועל, וכאן מלת הגוף אחרי הפועל (ע' לחם ושמלה).
ד) אתפנעא: [כונתן] לשון הכתוב "לענת" מגורת עני. מאנת להיות עני ושפל מפני (רש"י). ותרגם כלשון הכתוב (דברים ט, א) "והוא יכניעם" (תרגם אברהם). משמע שכל
 סירובו של פרעה נבע מגאותו, ולא מחמת שלא רצה להפסיד רבבות עבדים (שלמי שמחה עה"ת). ואונקלוס מפרש "לענות" במקרא, כמו, להענות (משכיל לדוד). ואינו
 לשון עינוי וצער כמו "אם ענה תענה אותו" (לקמן כב, כב), שתרגומו, "אם ענאה תעני". וגם אינו מלשון שעבוד, כמו "והתעני תחת ידיה" (בראשית טז, ט), שתרגומו
 "ואשתעבדי", אלא הוא לשון מושאל מענין עני ושפל (רא"ם). ונקרא המחוסר כסף "עני" על שם שהוא נכנע לכל, כמו "לענות מפני" ומתרגמינן "לאתכנעא" (ע'
 מושב זקנים לבעלי התוס' ויקרא כה, כח). **ד) גובא:** המלה "גובא" נמצאת גם בלשון המקרא (נחום ג, יז). וכתב רש"י (יואל א) שיש שבע מיני גובאי. כתוב במדרש (קה"ר יב, יג),
 למה נקרא שמו גובאי, דגבי דינא דמרה. **ה) עין שמשא:** [ר"ל] ניצוץ השמש הנופל על הארץ (רא"ם). לאונקלוס לשון הכי "וכסה" פירושו לשון העלמה. המפסיק
 בין השמש ובין הארץ מעלים את הניצוץ שלא יבא אל הארץ (ג.א.). מזה שלא תרגם "ויחפי ית חזוונא דארעא", כמו שתרגם יב"ע, משמע דאינו מפרש המלה "עין"
 לשון מראה (ע' תרגומו על "עינו כעין הברזלח" - במדבר יא, ז), כמו שפירשו בדעת רש"י (עין צידה לדרך). **ו) דאשתארת:** לשון עבר. תרגם כאילו לשון הכתוב "אשר נשארה".
ז) האצמח: שהצמיח. צ"ע, למה לא תרגם, דצמח, כלשון הכתוב הצמח (פחשגן). וי"ל שהכונה על פירות שהצמיח העץ, כלשון הכתוב "ויאכל וכו' ואת כל פרי העץ"
 (פסוק טו) (באורי אונקלוס). **ו) ויתמלון בתוך:** הבתים יהיו מלאים. ולשון המקרא "ומלאו" צ"ע לפי הדקדוק (ע' אבי"ע). **מצראי:** המצריים. צ"ע, מאי שנא מלעיל (ח, יז)
 שתרגם שם "מצרים". ואמנם י"ג כאן, "מצרים" (תורת אבות). **ז) לתקלא:** למכשול. כלשון חז"ל, "שלא יארע דבר תקלה על ידי" (ברכות כח, ג).

זֶה לָנוּ לְמוֹקֵשׁ שַׁלַּח אֶת־הָאֲנָשִׁים וַיַּעֲבְדוּ
 אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵיהֶם הַטֶּרֶם תִּדְעַע כִּי אֲבָדָה
 מִצְרַיִם: ^ח וַיֹּשֶׁב אֶת־מֹשֶׁה וְאֶת־אַהֲרֹן אֶל־
 פְּרַעֲה וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם לָכוּ עֲבַדוּ אֶת־יְהוָה
 אֱלֹהֵיכֶם מִי וּמִי הֵהָלָכִים: ^ט וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה
 בְּנַעַרְיָנוּ וּבְזַקְנֵינוּ נִלְךְ בְּבָנֵינוּ וּבְבָנוֹתֵנוּ בְּצִאֲנָנוּ
 וּבְבִקְרָנוּ נִלְךְ כִּי חַג־יְהוָה לָנוּ: ^י וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם
 יְהִי כֵן יְהוָה עִמָּכֶם כַּאֲשֶׁר אֲשַׁלַּח אֶתְכֶם
 וְאֶת־טַפְכֶם רְאוּ כִּי רָעָה נִגַּד פְּנִיכֶם: ^{יא} לֹא כֵן
 לְכוּנָא הַגְּבָרִים וְעַבְדוּ אֶת־יְהוָה כִּי אַתְּהָ
 אַתֶּם מְבַקְשִׁים וַיַּגִּישׁ אֲתָם מֵאֵת פְּנֵי
 פְּרַעֲה: ^ס שְׁנֵי יָד וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה נִטְהַ יְדָךְ
 עַל־אֶרֶץ מִצְרַיִם בְּאַרְבָּה וַיַּעַל עַל־אֶרֶץ מִצְרַיִם
 וַיֹּאכַל אֶת־כָּל־עֵשֶׂב הָאֶרֶץ אֶת כָּל־אֲשֶׁר
 הַשְּׂאִיר הַבָּרָד: ^י וַיֵּשׂ מֹשֶׁה אֶת־מַטְהוֹ עַל־אֶרֶץ
 מִצְרַיִם וַיְהוֶה נִהַג רוּחַ־קָדִים בְּאֶרֶץ כְּלִיָּהוּם
 הַהוּא וּכְלִי־הַלִּילָה הַבֶּקֶר הָיָה וְרוּחַ הַקָּדִים נָשָׂא אֶת־הָאֲרָבָה: ^{יד} וַיַּעַל
 הָאֲרָבָה עַל כָּל־אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּנַּח בְּכָל גְּבוּל מִצְרַיִם כַּבֵּד מְאֹד לְפָנָיו

רש"י

(ח) ויושב. הושבו ע"י שליח ששלחו אחריהם, והושיבו אל פרעה: (י) כאשר אשלח אתכם וגו'. אף כי אשלח גם את האלף ואת הצקר כאשר אמרתם: ראו כי רעה נגד פניכם. כתרגומו. ומדרש אגדה שמעמי, כוכב אחד יש ששמו רעה, אמר להם פרעה, רואה אני צאיִטְגִינִיּוֹת שלי אותו כוכב עולה לקראתכם צמדצר, והוא סימן דם והריגה, וכשחטאו ישראל צעגל וצקש הקצ"ה להרגם, אמר משה צתפלמו, למה יאמרו מצרים לאמר צרעה הוליאם (שמות לב, יז) זו היא שאמר להם ראו כי רעה נגד פניכם, מיד וינחם ה' על הרעה, והפך את הדם לדם מילה שכל יושע אותם, וזה שנאמר

יָת גְּבִרְיָא וַיִּפְלְחוּן קָדָם יי
 אֱלֹהֵהוּן הַעַד פְּעֵן לֹא יִדְעָתָא
 אַרְי אֲבָדַת מִצְרַיִם: ^ח וְאֶתְתַב ית
 מֹשֶׁה וַיִּת אַהֲרֹן לֹת פְּרַעֲה וַאֲמַר
 לְהוֹן אִיזִילוּ פְלַחוּ קָדָם יי
 אֱלֹהֵכוֹן מֵאֵן וּמֵאֵן אֲזִלִּין:
^ט וַאֲמַר מֹשֶׁה בְּעוֹלִימָנָא וּבְסַבְנָא
 גִּיזִיל בְּכַנְנָא וּבְכַנְתָּנָא בְּעִנְנָא
 וּבְתוֹרְנָא גִיזִיל אַרְי חַגָּא קָדָם יי
 לָנָא: ^י וַאֲמַר לְהוֹן יְהִי פֵן מִימְרָא
 דִּי בְּסַעֲדָכוֹן כַּד אֲשַׁלַּח יִתְכוֹן
 וַיִּת טַפְלָכוֹן חַזוּ אַרְי בִּישָׂא
 אַתוֹן סְבִירִין לְמַעַבְד לִית קָבִיל
 אִפִּיכוֹן לְאַסְתְּחָרָא: ^{יא} לֹא כֵן
 אִיזִילוּ פְעֵן גְּבִרְיָא וַיִּפְלְחוּ קָדָם יי
 אַרְי יתָה אַתוֹן פְּעֵן וְתִרְיָךְ יתָהוֹן
 מִן קָדָם פְּרַעֲה: ^ס יֵב וַאֲמַר יי
 לְמֹשֶׁה אַרְיִם יְדָךְ עַל אַרְעָא
 דְּמִצְרַיִם וַיִּתִּי גוֹבָא וַיִּסַּק עַל
 אַרְעָא דְּמִצְרַיִם וַיִּיכּוֹל ית כָּל
 עֵסְבָא דְּאַרְעָא ית כָּל דְּאֲשֶׁר
 פְּרָדָא: ^י וְאַרְיִם מֹשֶׁה ית חֲטִרְיָה
 עַל אַרְעָא דְּמִצְרַיִם וַיִּי דַּבֵּר רוּחַ
 קְדוּמָא בְּאַרְעָא כָּל יוֹמָא הַהוּא
 וְכָל לִילְיָא צַפְרָא הוּהוּ וְרוּחַ
 קְדוּמָא נִטַּל ית גוֹבָא: ^{יד} וַסְלִיק
 גוֹבָא עַל כָּל אַרְעָא דְּמִצְרַיִם
 וַיִּשְׂרָא בְּכָל תְּחוּם מִצְרַיִם תְּקִיף

היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם (יהושע ה, ט) שהיו אומרים לכם דם אנו רואין עליכם צמדצר: (יא) לא כן. כאשר אמרתם להוליך הטף עמכם, אלף לנו הגברים ועבדו את ה': כי אותה אתם מבקשים. (אותה עבודה) צקשתם עד הנה, נזכחה לאלהינו, ואין דרך הטף לזכות: ויגרש אותם. הרי זה לשון קצר, ולא פירש מי המגרש: (יב) בארבה. צעצל מכת הארבה: (יג) ורוח הקדים. רוח מזרחית נשא את הארבה, לפי צעל כנגדו, שמצרים צדומית מערבית היטה, כמו שפורש במקום אחר: (יד) ואחריו לא יהיה כן. ואותו שהיה צימי יואל, שנאמר כמוהו לא נהיה

העד פֵעֵן לֹא: "טרם" פ"י, העד עתה לא, כלומר, העדיין לא. וכן פירש רש"י. ולפ"ז תהיה המלה "תדע" עתיד במקום עבר (רא"ם). וזה דלא כהאב"ע (והכנים עמו הרמב"ן לעיל ט, ל), שפירש המלה "טרם", "קודם", ותמיד אחריו בא הענין, כמו, "בטרם תבוא אלהן המילדת (קודם שתבוא) וילדו" (לעיל א, יט). וע' מש"כ לעיל (ט, ל). וכאן פירושו, האם קודם שתשלחם תרצה לדעת שאבדה מצרים (ע' אב"ע ואוה"ח). ולפ"ז "תדע" מתפרשת לשון עתיד, כפשוטו. (ח) אֲזִלִּין: צ"ע שלא תרגם "דאולין" (כמו בברא' לב, כ), ובוזה היה מכניס גם ה"א הידיעה שבמלה "ההלכים" לתרגומו. (ט) וּבְכַנְנָא: (ז) מש"כ לעיל (ג, טו). (י) בְּסַעֲדָכוֹן: בעזרתכם. בישא אתון סבירין לְמַעַבְד: רעה אתם חושבים לעשות. סבירין: עיין מילואים. לית קביל אפיכון לְאַסְתְּחָרָא: (כונתו) אין נראה מפניכם שיש בדעתכם להסב הרעה הזאת מלבכם. ו"לאסתחרא" הוא מלשון "ולא תסוב נחלה" (במדבר לו, ז) שתרגומו, לא תסתחר (ע' רמב"ן). אבל פירוש זה צ"ע, שהיה לו לתרגם לאסתרותה (פועל יוצא). אלא נראה שתרגם בשני פנים. [וכבר כ' רמב"ן לק' טז, יד שזו דרכו בפסוקים רבים]. פירש "רעה נגד פניכם", שהכונה, הכרת פניכם ענתה בכך כי רעה בלבבכם (בישא אתון סבירין למעבד). ועוד פירש "רעה נגד פניכם" שהכונה, מגמת פניכם רעה, שאין אתם חושבים לחזור (לית קביל אפיכון לאסתחרא) (מרפא לשון). וזה כמדרש חכמים שאמרו באלה שמות רבה (ג, ה), דרך הבחורים והזקנים לזכות, שמה

הקטנים והטף, מי שאומר דבר זה אין דעתו אלא לברוח. וע"ע ברמב"ן גירסאות אחרות באונקלוס, ופירושן, וביבית הלוי על התורה. (יא) פֵעֵן: תרגם בלשון הווה, כלה"כ, אבל רש"י פ"י "בקשתם", לשון עבר. (יב) וַיִּתִּי גוֹבָא: תרגום זה של "ארבה" נמצא גם בלה"כ (נחום ג, יז). ופירש לשון הכתוב "בארבה" כהאב"ע, שהכונה בשביל הארבה שיבא (לחם ושפלה). וי"א שדרש "בארבה" 'בא ארבה', כמש"כ רש"י (מכות ז:). אתה מוסיף אל"ף וכו' יש אם למקרא (האדמו"ר מומנין). ואונקלוס דלא כדעת רבי משה הכהן (ע' אב"ע), ואור החיים, שפירשו שישים ארבה במטה. (יד) וַיִּשְׂרָא: לשון חנייה, מגזרת מחנה, וכאילו כתיב "ויחן". וכן פירש"י (ש"ב יז, יב). וכן

תרגם בכראשית (כ, טו; יט, טו.) (זו שְׂבוּק: עזוב. פי', עזוב מלהעניש (ע) רמב"ן במדבר יד, יט.) וַיַּעֲדֵי מִנִּי: אמנם בלשון המקרא כתוב "ויסר מעלי", אבל סגנון לשון הארמי הוא, "ויסר ממני". (יט) מַעֲרָבָא: מערב, וכן פירש"י. ונקרא "מערב" מפני שהשמש נמצאת שמה בעת ערב (רד"ק). ונקרא גם "ים" בלה"כ בעבור הים הגדול שהוא בא"י בפאת מערב (אבי"ט). וְרִמְיָהּ: וישליכוהו. לכארי תרגם לפי הכונה, שלכאורה אין משמעות השלכה משורש "תקע". וכן "תקע את אהלו" (בראשית לא, כה) תרגם לפי הענין, "פרס ית משכניה". (כ) לָבָא: וכן בגמ' המלה "אליבא", פי', על הלב. הכונה לפי הדעה של... דהלב הוא מקום הדעת כלשון הכתוב "לב לדעת" (דברים כט, ג.) (מפרשים). (כא) צִית: לשון צד (רא"ם לעיל ט, ח). פֶּתֶר וכו': אחרי שיסיר חשך הלילה. כתב רבינו בחיי, "וימש" מלשון "לא ימיש" (שמות יג, כב) ענין הסרה. כלומר, אחר שיוסר חשך הלילה. ומכאן שמכת החשך התחילה באור הבקר אחר שעבר הלילה (בתיב"ע איתא שהיה אחר עלות השחר). שאילו התחיל מהלילה היו המצרים חושבים שהיה הלילה ארוך שיעור שלושה ימים ולא היה בזה פרסום האות. וכדי שיתפרסם אצל הכל לא חלה המכה עד שיוסר חשך הלילה ונתבאר לכל שהוא יום ואז בא החשך וזוה תרגם אונקלוס וכו' (ע"כ). וכ"כ רש"י אבל הוסיף שאין הדבור מיושב על האות ו' של 'וימש'. וכוונת רש"י שלפ"ז היה צ"ל "וימש חשך" לפני "ויהי חשך". וי"ל דבכוונה נכתב בסוף לבאר שהיה סוג מיוחד

לחַדָּא קְדַמְהֵי לָא הוּהּ פִּן גּוּבָא דְכּוֹתִיָּהּ וּבְתַרְוֵהּ לָא יְהִי פִּן: טו וַחֲפָא ית עֵין שְׂמַשָּׁא דְכָל אַרְעָא וַחֲשׂוּכַת אַרְעָא וְאָכַל ית כָּל עֶסְבָּא דְאַרְעָא וְיִת כָּל פִּירֵי אֵילָנָא דְאַשְׁאָר בְּרָדָא וְלֹא אֲשַׁתָּאר כָּל יְרוּק בְּאֵילָנָא וּבְעֶסְבָּא דְחֻקְלָא בְּכָל אַרְעָא דְמִצְרַיִם: טו וְאוֹחֵי פְרַעָה לְמִקְרֵי לְמִשָּׁה וְלֹאֲהֲרֹן וְאָמַר חֲבִית קָדָם יי אֲלֵהֲכוּן וְלִכּוּן: י וּכְעַן שְׂבוּק כְּעַן לְחוּבֵי בְרַם זִמְנָא הָדָא וְצִלוּ קָדָם יי אֲלֵהֲכוּן וְיַעֲדֵי מְנִי לְחוּד ית מוֹתָא הָדִין: יח וְנִפְקַ מְלוֹת פְּרַעָה וְצִלֵי קָדָם יי: יט וְהַפֶּף יי רוּחַ מְעַרְבָּא תְּקִיף לְחַדָּא וְנִטַּל ית גּוּבָא וְרִמְיָהּ לִימָא דְסוּף לָא אֲשַׁתָּאר גּוּבָא חַד בְּכָל תַּחוּם מִצְרַיִם: כ וְתְקִיף יי ית לָבָא דְפְרַעָה וְלֹא שְׁלַח ית בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: פ כא וְאָמַר יי לְמִשָּׁה אָרִים יָדָךְ עַל צִית שְׂמִיָּא וְיִהִי חֲשׂוּכָא עַל אַרְעָא דְמִצְרַיִם בְּתַר דִּיעֲדֵי קָבַל לִילִיָּא: כב וְאָרִים מִשָּׁה ית יָדִיָּה עַל צִית שְׂמִיָּא וְהָיָה חֲשׂוּף קָבַל בְּכָל אַרְעָא דְמִצְרַיִם תְּלַתָּא יוֹמִין:

יְדוּ עַל־הַשָּׁמַיִם וַיְהִי

לֹא־יְהִי־בֵן אֲרֶבֶה כְּמֹהוּ וְאַחֲרָיו לֹא יְהִי־בֵן: טו וַיִּכַּם אֶת־עֵינַי בְּלִי־אָרְץ וּתְחַשְׁדֵּי הָאָרֶץ וַיֹּאכַל אֶת־כָּל־עֵשֶׂב הָאָרֶץ וְאֵת כָּל־פְּרֵי הָעֵץ אֲשֶׁר הוֹתִיר הַבְּרַד וְלֹא־נֹתַר כָּל־יֶרֶק בְּעֵץ וּבְעֵשֶׂב הַשָּׂדֶה בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרַיִם: טו וַיִּמְהַר פְּרַעָה לְקַרְא לְמֹשֶׁה וְלֹאֲהֲרֹן וַיֹּאמֶר חֲטַאתִי לַיהוָה אֱלֹהֵיכֶם וְלָכֶם: י וְעַתָּה שָׂא נָא חֲטַאתִי אֶךְ תִּפְעַם וְתַעֲתִירוּ לַיהוָה אֱלֹהֵיכֶם וַיִּסַּר מֵעָלַי רַק אֶת־הַמּוֹת הַזֶּה: יח וַיֵּצֵא מַעַם פְּרַעָה וַיַּעֲתַר אֶל־יְהוָה: יט וַיַּהֲפֹךְ יְהוָה רוּחַ יָם חֲזָק מְאֹד וַיִּשָּׂא אֶת־הָאֲרֶבֶה וַיִּתְקַעְתְּהוּ יָמָה סוּף לָא נִשְׂאָר אֲרֶבֶה אֶחָד בְּכָל גְּבוּל מִצְרַיִם: כ וַיִּחַזַּק יְהוָה אֶת־לֵב פְּרַעָה וְלֹא שְׁלַח אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: פ כא וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה נִטְהַר יָדְךָ עַל־הַשָּׁמַיִם וַיְהִי חֲשָׁךְ עַל־אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּמַּשׁ חֲשָׁךְ: כב וַיִּטַּשׁ מֹשֶׁה אֶת־חֲשָׁד־אִפְלָה בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרַיִם שְׁלֹשֶׁת יָמִים:

רש"י
עוד: וימש. כמו ויאמש. יש לנו תיבות הרבה חסרות אל"ף, לפי שאין הצרת האל"ף נכרת כל כך אין הכחוז מקפיד על חסרונה, כגון וְלֹא יָהֵל שָׁם עַרְבֵי (ישעי"י, כ), כמו לא יאהל לא יטה אהל. וכן ותזרני חיל (שמואל"ב, כב, ט), כמו ותאזרני. ואונקלוס תרגם לשון הסרה, כמו לא ימש צֶמֶר דִּיעֲדֵי קָבַל לִילִיָּא, כשיגיע סמוך לאור היום. אצל אין הדבור מיושב על הו"ו של וימש, לפי שהוא כחוז אחר ויהי חשך. ומדרש אגדה פותרו, לשון ממשש צִנְהָרִים (דברים כח, טו), שהיה כפול ומכופל ועצ עד שהיה צו ממש: (כב) ויהי חשך אפלה שלשת ימים וגו'. חשך של אופל שלא ראו איש את אחיו ג' ימים, ועוד שלשת ימים אחרי חשך מוכפל על זה, שלא קמו איש מתחתיו, יושב אין יכול לעמוד ועומד אין יכול לישב (שמו"ר יד, ג). ולמה הציא עליהם חשך, שהיו צישראל

מן העולם (ויאל ג, ט), למדנו שהיה כמד משל משה, (כי של ויאל היה) ע"י מינין הרבה, שהיו יחד ארבה, ילק, חסיל, גוס, אצל של משה לא היה אלא של מין אחד, וכמוהו לא היה ולא יהיה: (טו) בל ירק. עֵלָה ירוק, ויאדור"א בלע"ו: (יב) רוח ים. רוח מערבי: ימה סוף. אומר אני, שֵׁים סוף היה מקצתו זמערב כנגד כל רוח דרומית, וגם זמורחה של ארץ ישראל, לפיכך רוח ים תקעו לארצה צימה סוף כנגדו, וכן מלינו לענין תחומין שהוא פונה לנד מזרח, שנאמר מים סוף ועד ים פלשתיים (שמות כג, לא), ממזרח למערב, שים פלשתיים זמערב היה, שנאמר צפלשתיים יושבי חבל הים גוי כרתיים (זפניה ג, ה): לָא נִשְׂאָר אֲרֶבֶה אֶחָד. אף המלוותים שמלחו מהם (שמו"ר יג, א): (כא) וימש חשך. ויחשיך עליהם חשך יותר מחשכו של לילה, וחשך של לילה יאמש ויחשיך

של חשך, לא כעין לילה אלא שאפילו אחרי הסרת חשכת הלילה יהיה ניכר חושך זה, שהיה בו ממש, ואמרו חז"ל (שמו"ר א, יד) שהיה עב כדניר (א.א.). * קָבַל: חשכת. צריך טעם ששיגה תרגומו של "חושך" ממה שתרגם לעיל בפסוק מלה זו (ע' באורי אונקלוס). כב) תְּלַתָּא יוֹמִין: תרגם כאילו לשון הכתוב "שלשה ימים", אף שלשון הכתוב "שלשת" היא צורת סמיכות. וי"ל שבאונקלוס ותיב"ע אין נוהג צורת סמיכות בהרבה משמות המספר לזכרים (עיי' מש"כ לקמן לה, כח). * כתב הלבוש, שרש"י

כג לֹא־רָאוּ אִישׁ אֶת־אָחִיו וְלֹא־קָמוּ אִישׁ
 מִתַּחַתָּיו שְׁלֹשֶׁת יָמִים וְלִכְל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הָיָה
 אֹר בְּמוֹשְׁבֹתָם: שְׁלִישִׁי כד וַיִּקְרָא פְּרָעָה אֶל־
 מִשֶׁה וַיֹּאמֶר לְכוּ עִבְדוּ אֶת־יְהוָה רַק צְאֲנַכֶם
 וּבְקִרְכֶם יֵצֵג גַּם־טַפְכֶם יִלְךְ עִמָּכֶם: כה וַיֹּאמֶר
 מִשֶׁה גַּם־אֶתְּהָ תִתֵּן בְּיָדֵנוּ זְבָחִים וְעֹלֹת
 וְעֹשִׁינוּ לַיהוָה אֱלֹהֵינוּ: כו וְגַם־מִקְנֵנוּ יִלְךְ עִמָּנוּ
 לֹא תִשָּׂאֵר פְּרֹסָה כִּי מִמֶּנּוּ נִקַּח לַעֲבֹד
 אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאַנְחֵנוּ לֹא־יִנְדַע מַה־נַּעֲבֹד
 אֶת־יְהוָה עַד־בֹּאֵנוּ שָׁמָּה: כז וַיַּחֲזֵק יְהוָה אֶת־
 לֵב פְּרָעָה וְלֹא אָבָה לְשַׁלְּחָם: כח וַיֹּאמְרוּ־לוֹ
 פְּרָעָה לְךָ מֵעַלִּי הַשָּׂמֶר לְךָ אֶל־תִּסְפֹּה רְאוֹת
 פָּנָי כִּי בַיּוֹם רִאֲתָךְ פָּנָי תָּמוּת: כט וַיֹּאמֶר מִשֶׁה
 בֶּן דְּבָרָת לֹא־אֶסְפֶּה עוֹד רְאוֹת פָּנֶיךָ: פ
 יא * וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מִשֶׁה עוֹד נִגַּע אַחַד אָבִיא עַל־פְּרָעָה
 וְעַל־מִצְרַיִם אַחֲרֵי־כֵן יִשְׁלַח אֶתְכֶם מִזֶּה בְּשַׁלְּחוֹ כָּל־הַגֵּרִישׁ

רש"י

צאֹתוּ הדור רשעים, ולא היו רוצים לנצח, ומתו בשלשֶׁת ימי אפלה, כדי שלא יראו מזכרים צמפלתם ויאמרו אף הם לוקין כמונו. ועוד, שחפשו ישראל וראו את כליהם, וכשיצאו והיו שואלין מהן והיו אומרים אין צדינו כלום, אומר לו, אני ראיתי צדיך וצמקום פלוני הוא (סג): שלשת ימים. שלוש של ימים, טרציינ"א זלע"ז, וכן שבעת ימים בכל מקום, שטיינ"א של ימים: (כד) יצג. יחא

כג לא חזו גבר ית אחוהי ולא קמו אנש מתחתוהי תלתא יומין ולכל בני ישראל היה נהורא במותבניהון: כד וקרא פרעה למשה ואמר איזילו פלחו קדם יי לחוד ענכון ותורייכון שבוקו אף טפלכון ייזיל עמכון: כה ואמר משה אף את תתיין ביננא נכסת קדשין ועלון ונעביד קדם יי אלהנא: כו ואף בעירנא ייזיל עמנא לא נשאר מניה מדעם ארי מניה אנחנא נסבין למפלח קדם יי אלהנא ונאנחנא לית אנחנא ידעין מא נפלח קדם יי עד מיתנא לתמן: כז ותקיף יי ית לבא דפרעה ולא אבא לשלחותהון: כח ואמר ליה פרעה איזיל מעלוי אסתמר לך לא תוסיף למחזי אפי ארי ביומא דתחזי אפי תמות: כט ואמר משה יאות מלילתא לא אוסיף עוד למחזי אפך: פ יא * ואמר יי למשה עוד מכתש חד איתי על פרעה ועל מצראי

מוגג צמקומו: (כה) גם אתה תתן. לא דיין שמקננו ילך עמנו, אלא גם משלך תתן: (כו) פרסה. פרסת רגל פלנט"א זלע"ז: לא נדע מה נעבד. כמה תכבד העבודה, שמא ישאל יותר ממנה שיש צדינו: (כז) בן דברת. יפה דברת וצמנו דברת, אמת שלא אוסיף עוד ראות פניך (שמו"ר יד, ד): (א) בלה. גמירא, כלה כליל, כולכס ישלח:

פירש, שלוש של ימים, והכונה, ימים שאינם שלמים, רק חסרים שעות, כגון שהתחיל החושך שתיים ושלוש שעות מיום א' ונמשך עד סוף יום ג'. אבל אם היה לשון הכתוב "שלושה ימים" היה פירושו שלושה ימים מעת לעת, בלי הפסק. ולכן רש"י ז"ל פירש לשיטתו, "שלושת", לשון שלוש, שמכת החושך לא התחילה מיד בבוקר אחר שהוסרה חשכת הלילה, כדעת אונקלוס. אבל לאונקלוס שתרגם לעיל (ספוק כא), "בחר דיעדי קבל ליליא", והיו שלושה ימים שלמים, לכן תרגם "שלושת" כמו "שלוש" (ע"פ). (כג) אנש: מלה זו כוללת כל מין האנושי, כל ששמו אדם. ולכן תרגם "איש מתחתיו", כמו, אדם מתחתיו, שהרי הכונה, שום בן אדם, בין איש בין אשה, בין קטן, בין קטנה. אבל בתחלת הפסוק שכתוב "איש את אחיו" תרגם "גבר". ואין משמעות "איש" גם נקבה, כיון שכתוב "אחיו" לשון זכר. * מתחתוהי: לא תרגם "מתחתוהי" כמו שתרגם "ואם תחתיה תעמוד הבהרת" (ויקרא יג, כח) "ואם באתרהא" (לחם ושמלה). שלשון זה משמע גם עירו וארצו (ע' אונקלוס דברים ב, יב) (עיי' באורי אונקלוס). (כד) שבוקו: עזובו. תרגם לפי הכונה, כאילו לשון הכתוב, 'תצייגו' (ברכת איש). וכן 'אציגה נא עמך' (בראשית לג, טו) תרגם 'אשבוק' (חליפות שמלות). וכן

פירש"י, יחא מוצג במקומו (ע"פ). ואין פירוש "יוצג", מכאן ואילך (רא"ם), או יוצג ע"י אחרים, כמו שמשמע מנקודת השור"ק (באר היטב), שהרי שם במצרים היו (ספר הזכרון). אבל בתיב"ע פירש, "יקום גבי", שיוצג אצלו (אצל פרעה). (כה) נכסת קדשין: שחיטת קדשים, תרגום של שלמים. וזה לפי השיטה שבני נח הקריבו שלמים (ע' זבחים קטז). ומ"ד שבני נח לא הקריבו שלמים, מפרש, זבחים לאכילה, ועולות להקריבה ע"ש. וע' מש"כ לק' (כ, כא). (כו) נשאר: אנחנו לא נשאר. לא תרגם כלה"כ "תשאר" שמשמעו, ישאר לבד. מדעם: מאומה. כ' הרא"ם, אונק' שתרגם "מדעם" ולא תרגם פרסתא, כמו שתרגם לשון פרסה בענין "מפרסת פרסה" (ויקרא יא, ג), הוא מפני שהוא רדף אחר הכונה, כמנהגו בהרבה מקומות. כי הכונה כאן לא היתה אלא שלא ישאר מאומה מכל מקניהם ע"כ. וי"א שדבר זה יתבאר על פי מה שנפסק בשו"ע (א"ח שפכ, יב) שאם יש לגוי דריסת רגל בחצר, א"א לערב חצרות עד שישכרו רשותו. ודריסת רגל היינו שלגוי יש בחצר חפצים השייכים לו, ונכנס מדי פעם לקחתם. וזה מה שאמר משה רבינו לפרעה, שכאשר נצא ממצרים לא תשאר פרסה, דהיינו שנבטל את דריסת הרגל שלנו במצרים לחלוטין, על ידי שלא נשאיר כלום (ע"פ הגדת חכמי ירושלים עמ' קכ). נכבין: לוקחים. תרגם לשון הכתוב "נקח" בלשון הווה (מה שלא עשה בן תיב"ע). אולי הכונה על מנהג אבותיהם. (ע' לחם ושמלה). ונראה שאונקלוס מפרש "נקח" שהכונה רגילים להשתמש, ולא קיחה ממש, מדלא תרגם בשורש "דבר" (לשון הנהגה, ע' רש"י בראשית מג, טו), כמו שתרגם בדברי פרעה בסוף, "גם בקרכם קחו" (לקמן יב, לב), "אף תורכון דברו". לית וכו': תרגם "לא נדע", אין אנחנו יודעים, וכן "לא נוכל דבר" (בראשית כד, ג) תרגם "לית אנחנא יכלין למללא" (נפש הגר). (כח) אסתמר: משרוש "שמר" והאות ס' תמורת האות ש' כרגיל בארמית. תמות: לא תרגם "תתקטל", על דרך שתרגם לק' (כא, טו) "מות יומת", "אתקטלא יתקטל". וזה מפני שלא בא לה"כ בהפעיל (מתורגמן). שפרעה לא אמר "אמיתחך", אלא כונתו היתה שיגרם לו מיתה. (כט) יאות: יפה (רמב"ן ברא' מ, טו). וכן פירש"י. לדעת המהר"ל (א.ג.), יש לפרש המלה "בן" במקרא, "יפה", אבל לדעת המזרחי המלה "בן" פירושה, אמת, ולפ"ז צ"ל שאונקלוס מפרש לפי הכונה. יא (א) מכתש: מלשון כתישה. י"א שנקרא הנגע כן ע"ש שמכתת את בשרו, כמו שתרגם "שמן זית וך כתיית" (שמות כו, כ) "כתישא" (חומרי מתניא ויקרא יג, א).

אַתְּכֶם מִזֶּה: ב דִּבְרֵינָא בְּאַזְנֵי הָעָם וַיִּשְׁאַלֹּוּ
 אִישׁ מֵאֵת רֵעֵהוּ וְאִשָּׁה מֵאֵת רֵעוּתָהּ
 כְּלִי־כֶסֶף וְכִלְי וְהָב: ג וַיִּתֵּן יְהוָה אֶת־חֵן הָעָם
 בְּעֵינֵי מִצְרַיִם גַּם הָאִישׁ מִשָּׁה גָדוֹל מְאֹד
 בְּאַרְץ מִצְרַיִם בְּעֵינֵי עַבְדֵי־פְרַעֲה וּבְעֵינֵי
 הָעָם: ס וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה כֹּה אָמַר יְהוָה
 כַּחֲצֵת הַלַּיְלָה אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרַיִם: ה וּמֵת
 כָּל־בְּכוֹר בְּאַרְץ מִצְרַיִם מִבְּכוֹר פְּרַעֲה הַיּוֹשֵׁב
 עַל־כִּסְאוֹ עַד בְּכוֹר הַשִּׁפְחָה אֲשֶׁר אַחֲרֵי
 הָרְחִים וְכֹל בְּכוֹר בְּהֵמָה: ו וְהִיתָה צְעִקָה
 גְּדֹלָה בְּכָל־אַרְץ מִצְרַיִם אֲשֶׁר כָּמְהוּ לֹא
 נִהְיִתָה וְכָמְהוּ לֹא תִסָּף: ז וְלִכְלֹא בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
 לֹא יַחֲרִץ־כְּלָב לְשֹׁנוֹ לְמֵאִישׁ וְעַד־בְּהֵמָה לְמַעַן
 תִּדְעוּן אֲשֶׁר יַפְלֶה יְהוָה בֵּין מִצְרַיִם וּבֵין
 יִשְׂרָאֵל: ח וַיִּרְדּוּ כָּל־עַבְדֵיךָ אֵלַי וְהִשְׁתַּחֲוִי־לִי לֵאמֹר צֵא אֶתָּה

בְּתַר כֵּן יִשְׁלַח יִתְכוֹן מִפָּא
 כְּשִׁלְחוּתִיה גְּמִירָא תְרַיָּךְ
 יִתְכוֹן מִפָּא: ב מְלִיל פְּעֵן קָדָם
 עֲמָא וַיִּשְׁאַלֹּוּן גְּבַר מִן חֲבֵרִיה
 וְאַתְתָּא מִן חֲבֵרְתָה מִנִּין דְּכֶסֶף
 וּמִנִּין דְּדָהָב: ג וַיְהִי יְיָ ית עֲמָא
 לְרַחֲמִין בְּעֵינֵי מִצְרָאֵי אֶף גְּבֵרָא
 מִשָּׁה רַב לְחֻדָּא בְּאַרְעָא דְּמִצְרַיִם
 בְּעֵינֵי עַבְדֵי פְרַעֲה וּבְעֵינֵי
 עֲמָא: ס וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה פְּדֹנָן אָמַר
 יְיָ כְּפִלְגוֹת לִילִיא אָנָּא מִתְגַּלִּי
 בְּגוֹ מִצְרַיִם: ה וַיִּמּוֹת כָּל בְּכֹרָא
 בְּאַרְעָא דְּמִצְרַיִם מִבְּכֹרָא דְּפְרַעֲה
 דְּעֵתִיד לְמִתָּב עַל כְּרִסֵי מַלְכוּתִיה
 עַד בְּכֹרָא דְּאַתְתָּא דְּבַבְתָּר וַיִּי: ו
 דְּבִבִּיתָן רַחֲיָא וְכֹל בְּכֹרָא
 דְּבְעִירָא: ו וְתִהִי צְוֹחָתָא רַבְתָּא
 בְּכָל אַרְעָא דְּמִצְרַיִם דְּכֹתָה לֹא
 הוֹת וְדְכֹתָה לֹא תוֹסִיף: ז וְלִכְלֹא
 בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יִנְזִיק כְּלָבָא
 בְּלִישְׁנִיה לְמַפַּח לְמֵאנְשָׁא וְעַד
 בְּעִירָא בְּדִיל דְּתִדְעוּן דְּיִפְרִישׁ יְיָ
 בֵּין מִצְרָאֵי וּבֵין יִשְׂרָאֵל:
 ח וַיִּשְׁתַּחֲוּ כָּל עַבְדֵיךָ אֵלַי לְוִתִּי

גְּמִירָא: [כונתו] כולכם
 ישלח (רש"י). כמש"כ
 הרד"ק (סה"ש) שפירוש
 "כלה" לשון השלמה.
 ואין הכונה לשון כליון
 (רא"ם), אע"פ שגם כליון
 תרגומו "גמירא" (כ"א ית,
 כ"א) (צדק לירד). וגם אין
 הכונה גמר גרושין, שלא
 יחזור עוד, שהרי כונת
 פרעה היה שיחזור אחר
 שלושה ימים (א.א.).
 (ב) גְּעֵז: עתה, וכן פי'
 החזקוני (ר"א ב"ט), והוסיף,
 שאין שהות בדבר שהרי
 עוד מעט יוצאים. אבל
 במכות הקודמות אם
 המצריים היו משאילים
 להם, בראותם שפרעה
 מסרב לשלחם היו
 מבקשים את כל מה
 שהשאילום בחזרה, ולכן
 רק "עתה" בא להם צווי
 זה. והתרגום דלא כחז"ל
 (ברכות ט). המובא ברש"י
 שהוא לשון בקשה (אהב)
 יונתן). קָדָם: פי' לפי
 הכונה. חֲבֵרִיה: וכן תרגם
 "ואיש את רעהו" (לקמן לב,
 כז) "וגבר ית חבריה".
 אבל יש שמתרגם "רע",
 'חמיא'. "וחירה רעה"
 (בראשית לח, יב), רַחֲמִיה,
 "ואחוות מרעהו" (שם כו,
 כז) "רחמיה", וכן הוא
 בתיב"ע כאן, וצ"ע (ע' להם
 ושמלה). י"א שכונת
 אונקלוס כמו שפי'
 המלבי"ם "חברו"
 ישראל, שישאל
 מירשאל ישאלו, העניינים
 מן העשירים לצורך החג
 ויראו המצריים וגם הם
 ישאילים (נפש הגר). א
 עֲמָא וכו': תרגם כאילו
 לשון הכתוב "ויתן ה' את
 העם לחן בעיני" וכו' וכן
 תרגם לעיל (ג, כ"א) ועוד
 (אהב יונתן). ד' כְּפִלְגוֹת:
 לא תרגם "כד פלוג" כמו
 שפירש רש"י, שהיה
 משמע "כחלק". אבל
 דעתו ש"חצות" הוא שם

רש"י

השזויים, כדי שלא יאמרו יראתם מצעה עלזונם, והציאה
 פורענות על מצרים: מבכור פרעה וגו' עד בכור השפחה.
 כל הפחותים מבכור פרעה ומשזויים מבכור השפחה היו
 בכלל. ולמה לקו בני השפחות, שאף הם היו משעזדים זהם
 ושמתים זנרתם: וכל בכור בהמה. לפי שהיו עוזדין לה,
 וכשהקצ"ה נפרע מן האומה עוזדי כוכבים, נפרע מאלהיה
 (מכילתא פי"ג): (ז) לא יחרץ כלב לשונו. אומר אני שהוא לשון
 שנון, לא ישנן. וכן לא חרץ לזני ישראל לאיש את לשונו (יהושע
 ג, כ"א), לא שנון. אז חרץ (שמואל"ב ה, כ"ד), תשתנון. למורג חרוץ
 (ישעי' מ"א, טו), שנון. מחשבות חרוץ (משלי כ"א, ה), אדם חרוץ ושנון.
 ויד חרוצים מעשיר (שם ג, ד), חרופים, סותרים שנונים: אשר
 יפלה. יבדיל: (ח) וירדו כל עבדיך. חלק כבוד למלכות (ינחם

(ב) דבר נא. אין נא אלא לשון נקשה, צנקה ממך הזהירם
 על כך, שלא יאמר אותו לדיק אצרהם, ועזדום וענו אומם
 קיים זהם, ואחרי כן ילאו זכוש גדול לא קיים זהם (בבכות
 ט): (ד) ויאמר משה כה אמר ה'. צעמדו לפני פרעה
 נאמר לו נצואה זו, שהרי משיא מלפניו לא הוסיף ראות
 פניו: בחצות הלילה. כהחלק הלילה, כחצות כמו כעלות
 (שמואל"א ט טו), חצות אפס זנו (ספלי קד, ג), זהו פשוטו ליסנו
 על אופניו, שאין חצות שם דבר של חצי. ורבותיו דרשו, כמו
 כחצות הלילה, ואמרו שאמר משה חצות, דמשמע סמוך לו
 או לפניו או לאחוריו, ולא אמר חצות, שמה יטעו אלטגוניני
 פרעה ויאמרו, משה צללי הוא (בבכות ג, ד), אצל הקצ"ה יודע
 עמיו ורגעיו, אמר חצות: (ה) עד בכור השבי. למה לקו

דבר של חצי. ותרגם כהא דלקמן (יב, כט) "בחצי הלילה", "בפלגות" (תנינה לגר). אבל לדעת רמב"ן (איוב ג, ה) האות כ' של "כחצות" אינה משמשת. מתגלילי: ע' מש"כ
 לק (יב, יב). ורבינו בחיי פי' כונת אונקלוס ע"ד הסוד. (ה) דְּעֵתִיד וכו': בכור פרעה אינו יושב על כסא המלכות עכשיו אלא עתיד לשבת עליו, ולה"כ הוא עתיד
 המדבר בלשון הווה. ודלא כהדעה במכילתא (יג, בענין לה"כ לק' יב, כט), ש"בכור פרעה" הכונה לפרעה בעצמו, וכן פירש"י על המקרא לקמן (שם). ו' דְּכֹתָה לֹא הוֹת
 וְדְכֹתָה וכו': המלים "כמוהו" (המופיעות שתי פעמים בפסוק), שהן לשון זכר (כמה היא לשון נקבה), תרגם אותן אונק' בלשון נקבה (לשון זכר הוא דְּכֹתָה), כדי להתאים מלים אלו
 לשאר הפסוק הבא בלשון נקבה. ובזה סילק קושי הלשון שיש בפסוק שהעירו עליו האב"ע ועוד, שלשון זכר ולשון נקבה מתחלפים בו. דְּכֹתָה: באמת היה צריך
 להיות כאן אות ד' כפולה. ד' אחת לתרגם המלה "אשר" בפסוק. כמו (לעיל פסוק ב) "אשר שמת", שתרגומו, "ד"שוייתי. ועוד ד' בשביל המלה "דכותה", שהוא תרגום
 "כמוהו" (ע' תרגום לעיל ט, יח). אבל מפני קושי הלשון החסירו הספרים ד' אחת (לחריש לעיל ט, יח). (ז) יִנְזִיק: לשון נזק, ונמצא גם בלשון הכתוב "אין הצר שוה בנזק
 המלך" (אסתר ז, ד). מלה זו היא ביאור על "יחרץ", וכן נמצא גם בתיב"ע (יהושע י, כא) (לחם ושמלה). דלא כרד"ק (ש"ב ה, כד) שפירש "יחרץ" לשון תנועה, לא ינוע. כְּלָבָא בְּלִישְׁנִיה
 לְמַפַּח: לנבוח (כן נקראת צעקת הכלב - שרשים לרד"ק, נבוח) בלשונו. הכונה שהכלב לא יזיק אפי' בנביחותיו (ע' רש"י ור"ב ע"ג). ותרגם כאילו לשון הכתוב "בלשונו" (א.י.). תרגם
 לפי סדר המלים שבמקרא ובסוף הוסיף אונקלוס המלה "למנבח" לפרש הכונה (מ.א.ל.). דְּיִפְרִישׁ: יבדיל, וכן פירש"י.

וְכַל־הָעַם אֲשֶׁר־בְּרַגְלֵיךָ וְאַחֲרֵיכֶן אֵצֶא וַיֵּצֵא
 מֵעַם־פְּרָעָה בַּחֲרֵי־אָפֶּסֶס וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־
 מֹשֶׁה לֹא־יִשְׁמַע אֲלֵיכֶם פְּרָעָה לְמַעַן רַבּוֹת
 מוֹפְתֵי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וּמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן עָשׂוּ
 אֶת־כָּל־הַמּוֹפְתִים הָאֵלֶּה לִפְנֵי פְּרָעָה וַיַּחֲזֹק
 יְהוָה אֶת־לֵב פְּרָעָה וְלֹא־שָׁלַח אֶת־בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל
 מֵאֶרְצוֹ: ס יב « וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה וְאַל־
 אַהֲרֹן בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לֵאמֹר: ב הַחֹדֶשׁ הַזֶּה
 לָכֶם רֹאשׁ חֳדָשִׁים רִאשׁוֹן הוּא לָכֶם לְחֹדְשֵׁי
 הַשָּׁנָה: ג דְּבַרְוּ אֶל־כָּל־עַדְתַּת יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר
 בְּעֵשׂוֹר לְחֹדֶשׁ הַזֶּה וַיִּקְחוּ לָהֶם אִישׁ שֵׁה
 לְבֵית־אָבֹת שֵׁה לְבֵיתוֹ: ד וְאִם־יִמְעַט הַבַּיִת

וַיִּבְעֹז מִנֵּי לְמִימַר פּוֹק אֶת וְכָל
 עָמָא דְעַמָּךְ וּבְתֵר פִּן אָפּוֹק וּנְפַק
 מַלְוֹת פְּרָעָה בְּתַקּוֹף רְגָז: ס
 וַאֲמַר יי לְמֹשֶׁה לֹא יִקְבִּיל
 מִנְכוֹן פְּרָעָה בְּדִיל לְאַסְגָּאָה
 מוֹפְתֵי בְּאֶרְעָא דְמִצְרַיִם: י ומֹשֶׁה
 וְאַהֲרֹן עֲבָדוּ ית כָּל מוֹפְתֵיָא
 הָאֵלִין קִדְם פְּרָעָה וְתַקִּיף יי ית
 לְבָא דְפְרָעָה וְלֹא שְׁלַח ית בְּנֵי
 יִשְׂרָאֵל מֵאֶרְעֵיהּ: ס יב א וַאֲמַר
 יי לְמֹשֶׁה וְלֹאֲהֲרֹן בְּאֶרְעָא
 דְּמִצְרַיִם לְמִימַר: ב יִרְחֹא הֲדִין
 לְכוּן רִישׁ יִרְחֵיָא קְדָמָי הוּא
 לְכוּן לִירְחֵי שְׂתָא: ג מְלִילוֹ עַם
 כָּל פְּנִשְׂתָא דְיִשְׂרָאֵל לְמִימַר
 בְּעַסְרָא לִירְחֹא הֲדִין וַיִּסְבּוּן
 לְהוֹן גְּבַר אָמַר לְבֵית אָבֹא
 אָמְרָא לְבֵיתָא: ד וְאִם זְעִיר בֵּיתָא
 מְלֵאֲתַמְנָאָה עַל אָמְרָא וַיִּסְבּוּ הוּא
 וַיִּשְׁכַּבְיָה דְקָרִיב לְבֵיתֵיהּ בְּמִנְיָן

מֵהַיּוֹת מֹשֶׁה וְלָקַח הוּא וַיִּשְׁכְּנוּ הַקָּרֵב אֶל־בֵּיתוֹ בְּמַכְסַת נִפְשַׁת אִישׁ

רש"י

(א) שהרי צסוף ירד פרעה צעמנו אליו צלילה ואמר קומו
 לאו מתוך עמי ולא אמר לו משה מתחלה וירדת אלי
 והשתחוית לי: אשר ברגליך. ההולכים אחר עמך והלוך:
 ואחרי בן אצא. עם כל העם מארנך: ויצא מעם פרעה.
 כשגמר דבריו יצא מלפניו: בחרי אף. על שאמר לו אל תוסף
 ראות פני: (ב) למען רבות מופתי. מופתי שנים, רבות
 שלשה, מכת צבורות וקריעת ים סוף ולנער את מצרים:
 (ג) ומשה ואהרן עשו וגו'. כבר כתב לנו זאת בכל המופתים,
 ולא שנאה כאן אלא צעזיל לסמכה לפרשה שלאחריה:
 (ד) ויאמר ה' אל משה ואל אהרן. צעזיל שאהרן עשה
 וטרח צמופתים כמשה, חלק לו כבוד זה צמנוה ראשונה,
 שכללו עם משה צצבור: בארץ מצרים. חוץ לכרך, או אינו
 אלא צמוך הכרך, תלמוד לומר כלאמי את העיר וגו', ומה
 מפלה קלה לא התפלל צמוך הכרך, לפי שהיתה מלאה
 גילולים, דבר חמור כזה לא כל שכן (מכילתא פסחא פ"א):
 (ב) החדש הזה. הראהו לצנה צמושה (שמו"ר טו, סג), ואמר
 לו, כשהירח מתחדש יהיה לך ר"ח. ואין מקרא יוצא מידי
 פשוטו, על חדש ניסן אמר לו, זה יהיה ראש לסדר מנין

החדשים, שיהא אייר קרוי שני, סיון שלישי (מכילתא טז): הוזה.
 נתקשה משה על מולד הלצנה, צאיו שיעור תראה ותהיה
 ראויה לקדש, והראה לו צאצבע את הלצנה צקיע, ואמר לו
 כזה ראה וקדש. וכינא הראהו, והלא לא היה מדבר עמו
 אלא ציום, שנאמר והיה ציום דבר ה' (לעיל ג, סג), ציום לוותו
 (ויקרא ג, נח), מן היום אשר צוה ה' והלאה (במדבר טו, כג), אלא
 סמוך לשקיעת החמה נאמרה לו פרשה זו, והראהו עם
 חשכה: (ג) דברו אל כל עדת. וכי אהרן מדצב, והלא כבר
 נאמר אתה מדצב, אלא חולקין כבוד זה לזה, ואומרים זה
 לזה למדני, והדבור יוצא מנין שניהם כאלו שניהם מדצבים
 (מכילתא פסחא פ"א): אל כל עדת ישראל לאמר בעשור לחדש.
 דצרו היום צראש חודש, שיקמוהו צעשור לחודש (טז): הוזה.
 פסח מצרים מקחו צעשור, ולא פסח דורות (פסחים טו): שיה
 לבית אבות. למשפחה אחת, הרי שהיו מרובין יכול שה אחד
 לכולן, תלמוד לומר שה לצית (מכילתא פ"א): (ד) ואם ימעט
 הבית מהיות משה. ואם יהיו מועטין מהיות משה אחד,
 שאין יכולין לאכלו ויצא לידי נותר, ולקח הוא ושכנו וגו', זהו
 משמעו לפי פשוטו. ועוד יש צו מדרש, ללמד שאחר שנמנו

(ח) וַיִּבְעֹזוּ: ויבקשו. לא
 תרגם אונקלוס לשון
 הכתוב "והשתחו" לפי
 פשוטו, וכן במעשה בסוף
 לא מוזכר אלא "ויקרא
 למשה ולאהרן" (לק יב,
 לא). ובוה מתורץ מה
 שהקשה המהרש"א (זבחיה
 קב. ד"ה ואילו) על מה
 שאמרו חז"ל (שם) שחלק
 משה כבוד למלכות במה
 שאמר "והשתחו" (ולא
 אמר שפרעה ישתחוה כמו שבי
 רש"י), שבאמת לא מצינו
 שהשתחוה פרעה לבסוף.
 ולפי אונקלוס נחא.
 שחלק כבוד בזה שאמר
 שעבדיך יבואו להתחנן,
 ולבסוף הוא עצמו בא
 (נתינה לגר). פוק: כ' רבינו
 בחיי, והנה בכאן ששתלחו
 ישראל והותרו ממאסרם
 ככח עליון, ועל כן יוצא
 מן הכתוב הזה השם
 הידוע לאשה המקשה
 ללדת וכו' ע"כ. ובפירוש
 "טוב טעם" (על רבינו בחיי
 מבעל התהי"ט) כתב, שהכונה
 לצרופי אותיות מהשם
 פו"ק (עיי"ש אופן כתיבתו),
 והביא מהגאון מהר"ז
 גר"ו, שטעם אלו השמות
 הוא מכיון ש"צא"
 תרגומו "פוק" (עיי"ש ערה).
 דְעַמָּךְ: תרגם "ברגליך",
 כמו עם רגליך, וכן תרגם
 בדברים (יא, ו). וכלעיל י'
 (ט) "בצאנו ובבקרונו
 נלך", שמשמשת האות ב'
 בהוראת עם. וכן פירש"
 לה"כ כאן, ע"ש.
 יב (ב) שְׂתָא: תרגום
 "שנה" הוא, 'שנא'.
 תרגום "השנה" הוא,
 'שנתא', ובצורה מקוצרת,
 'שתא' (א.ב.). אבל יש
 ש'שתא" הוא גם תרגום
 של 'שנה' סתם, כמו
 שאמרו (ביצה כג.), 'תליסר
 אלפי עגלי הוה מעשר
 רבי אלעזר בן עזריה
 מעדריה כל שתא ושנא'.
 ג) וַיִּסְבּוּן: דרכו לתרגם
 לקיחת בעלי חיים בלשון
 "דבר" (כדלקמן פסוק לב; וע'
 רש"י בראשית מג, טו) שהוא

לשון הנהגה, אבל כאן יתכן שצריך לקחת ביד ממש (עי' נתינה לגר). ויש לפרש שהכונה שיקח ממקנהו (עיי'ן אבי"ע) ולא שיקח להעבירו למקום אחר. לְבֵית אָבֹא: תרגם בלשון יחיד, וכן פירש"י, למשפחה אחת. ולה"כ "בית אבות" מתפרש, כל בית אב. (ד) מְלֵאֲתַמְנָאָה: לשון מנין. ש"הפסח אינו נאכל אלא למנוייו" (זבחיה טו) ופירש"י, שנמנו בדמי לקיחתו, כדכתיב "לפי אכלו תכוסו". ותרגם כאילו הוא מקרא חסר, והכונה, "מהיות מנויים על שה", כרש"י שהם מועטין ואין יכולין לאכול שה. בְּמִנְיָן: וכן פירשו במכילתא (פרשה ג), ובגמרא (פסחים סא), אין "מכסת" אלא מנין, שאין הפסח נשחט אלא למנויו (עיי"כ). וכן פירש"י, חשבון, כמו "מכסת הערך" (ויקרא כז, כג) (עיי"כ). וכן "בכסה ליום חגגו" (תהלים פא, ד) פירושו, יום המנוי, נכון לחשבון הימים (מחברת מנחם). ודלא כרס"ג וראב"ע שפי' "במכסת תכסו", לשון חלק, וכן "המכס לה" (במדבר לא, לו) חלק שיפריש כל אחד, וכמוהו "ה' מנת חלקי וכוסי" (תהלים טו, ה) (עיי"כ).

לְפִי אֶכְלוּ תִכְסוּ עַל־הַשֶּׁה: הַ שֶׁה תָּמִים
 זָכַר בְּיַשְׁנָה יִהְיֶה לָּכֶם מִן־הַכֹּבֵשִׁים וּמִן־
 הָעֵצִים תִּקְחוּ: וַיְהִי לָכֶם לְמִשְׁמֶרֶת עַד
 אַרְבַּעַת עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַזֶּה וַיִּשְׁחֲטוּ אֹתוֹ
 כָּל קְהַל עֲדַת־יִשְׂרָאֵל בֵּין הָעֲרָבִים: וַיִּלְקְחוּ
 מִן־הַיָּדָם וְנָתְנוּ עַל־שֵׁתֵי הַמְּזוּזוֹת וְעַל־הַמְּשַׁקּוֹף
 עַל הַבְּתָיִם אֲשֶׁר־יֹאכְלוּ אֹתוֹ בָּהֶם: הַ וַאֲכָלוּ
 אֶת־הַבָּשָׂר בַּלַּיְלָה הַזֶּה צִלְיֵי־אֵשׁ וּמִצּוֹת עַל־
 מַרְרִים יֹאכְלֶהוּ: ט אֶל־הַתֹּאכְלוּ מִמֶּנּוּ נָא
 כִּי אִם־צִלְיֵי־אֵשׁ רִאשׁוֹ עַל־פְּרָעֵיו וְעַל־קַרְבּוֹ:

נִפְשָׁתָא גְבַר לָפִס מִיכְלִיָּה
 תִּתְמַנּוּן עַל אֶמְרָא: הַ אֶמְרָא שְׁלִים
 דְּכַר בַּר שְׁתִּיָּה יְהִי לְכוּן מִן
 אֶמְרִיא וּמִן בְּנֵי עֲזִיא תִסְבוּן:
 וַיְהִי לְכוּן לְמִטְרָא עַד אַרְבַּעַת
 עֶסְרָא יוֹמָא לִירְחָא הַדִּין וַיִּכְסּוּן
 יִתִּיָּה כָּל קְהֵלָא פְּנִשְׁתָּא דִּישְׂרָאֵל
 בֵּין שְׁמִשְׂא: ז וַיִּסְבוּן מִן דְּמָא
 וַיִּתְנּוּן עַל תְּרִין סַפִּיא וְעַל
 שְׁקָפָא עַל בְּתִיא דִּיִּכְלוּן יִתִּיָּה
 בְּהוּן: ח וַיִּכְלוּן יִת בְּסָרָא
 בַּלַּיְלָא הַדִּין טוֹי נוֹר וּפְטִיר עַל
 מְרִין יִכְלוּנִיָּה: ט לָא תִיכְלוּן
 מִנִּיָּה כַּד חֵי וְאָף לָא כַּד בְּשָׁלָא
 מְבִשֵׁל בְּמִיא אֶלְהִין טוֹי נוֹר
 רִישִׁיָּה עַל פְּרָעוּהִי וְעַל גְּוִיָּה:
 וּבִשֵׁל מְבִשֵׁל בְּמִים

תִּתְמַנּוּן: כּוֹנֵת אֹנְקֵלוֹס,
 שאין ביאור המקרא
 "תכסו" שתהיו מוגן
 אחרים, אלא שע"י
 אחרים אתם תתמנון (ג.א.).
 ועוד שלא נפרש "תכסו"
 לשון שחיטה כדעת רבי
 (פסחים סא), וכתב"ע.
 (ה) בַּר שְׁתִּיָּה: כמו "בן
 שנתו", דכל השנים
 האמורים בקרבנות מונים
 מיום שנולד עד שיהיה לו
 שנה תמימה באותו יום
 שנולד (ובחסים כה): (מרפא
 לשון). צ"ע מדוע כל מקום
 שכתוב "בני שנה"
 מתרגם "בני שנה". וע'
 באב"ע (כאן, ובקרא כג, יא),
 שדחה דעת הרוצה לומר
 שיש הבדל בין "בן שנה"
 לבין "בן שנתו" (נתינה
 לגר). בְּנֵי עֲזִיא: [כוונתו]
 מין העצים (רמב"ן וקרא ג).
 שהרי לה"כ "עז" פירושו
 הנקבה (ותרגומה, "עזיא"),
 וכאן לקרבן פסח כשר רק
 הזכר. (ו) בֵּין שְׁמִשְׂא:
 [כוונתו] שמש המזרח
 ושמש המערב (רמב"ן).
 וכתב ע"ז הגור אריה,
 כלומר, שמש המזרח
 היינו כשיעבור המזרח,
 מתחילת שעה שביעית.
 ושמש המערב כאשר
 תה"י בסוף המערב. וזה
 פירוש רחוק מאד כדברי
 אונקלוס שהרי חז"ל
 שמשו בלשון בין
 השמשות הזמן שהוא
 ספק יום וספק לילה, ועוד
 וכו'. אלא הפ"י הברור
 הוא, שהכונה במלה
 "שמש" הוא יום [וכמו
 שמצינו המלה "יום"
 כינוי לשמש, "עד שיפוח
 היום" - שיה"ש ד, ו;
 עיי"ש רש"י, כלומר בין
 הימים. ובחז"ל הלשון
 בין השמשות, הכונה
 הזמן שלגמרי בין הימים,
 שהוא ספק אם הוא מיום

רש"י

אתו וגו'. וכי כולן שוחטין, אלא מכאן ששלומו של אדם
 כמותו (מכילתא פ"ה קדושין מ"א): קהל עדת ישראל. קהל ועדה
 וישראל, מכאן אמרו פסחי צבור נשחטין בשלש כמות זו אחר
 זו, נכנסה כת ראשונה נעלמו דלתות העזרה וכו', כדאיתא
 בפסחים (סד): בין הערבים. משש שעות ולמעלה קרוי צין
 הערבים, שהשמש נוטה לצית מצדו לערוב, ולשון צין
 הערבים נראה צעני, אותו שעות שצין עריצת היום לעריצת
 הלילה, עריצת היום צמחלת שבע שעות מצי ינטו כללי ערב,
 ועריצת הלילה צמחלת הלילה. ערב לשון נשף ומשך, כמו
 ערצה כל שמתה (ישעי' כד, טו): (י) ולקחו מן הדם. זו קבלת
 הדם, יכול ציד, תלמוד לומר אשר צפק: המזוזה. הם
 הזקופות, אחת מכאן לפתח ואחת מכאן: המשקוף. הוא
 העליון, שהדלת שוקף עליו כשסוגרין אותו, לנט"ל צלע"ו.
 ולשון שקיפה, חצטה, כמו קול עלה נדף (ויקרא כו, לו), טַרְפָּא
 דְּשִׁקְפָא. טַרְפָּא (להלן כ"ה), מְקַקְפִי: על הבתים אשר יאכלו
 אותם בהם. ולא על משקוף ומזוזה שצצית התנן וצצית
 הַבָּקָר, שאין דרין צמוכו: (ח) את הבשר. ולא גידים
 ועלמות (מכילתא פ"ו): על מדרים. כל עשז מר נקרא מרור,
 וזיוס לאכול מרור וכו' לוימכרו את מייס: (ט) אל האבלו
 ממנו נא. שאינו כלוי כל זרכו קוראו נא צלשון ערבי: ובשל

עליו, יכולין להתמעט ולמשוך ידיהם הימנו, ולהנמות על שה
 אחר, אך אם צאו למשוך ידיהם ולהתמעט, מהיות משה,
 יתמעטו צעוד השה קיים, צהיותו צחיים ולא משנשחט (פסחים
 פט): במבסת. חשזון, וכן מכסת הערכך (ויקרא כ, כג): לפי
 אבלו. הראוי לאכילה, פרט לחולה וזקן שאינו יכול לאכול
 כזית (מכילתא פ"א): תבסו. תִתְמַנּוּן: (ח) תמיים. צלא מוס: בן
 שנה. כל שנתו קרוי בן שנה, כלומר שנולד צשנה זו: מן
 הבבשים ומן העזים. או מזה או מזה, שאף עז קרויה שה,
 שנאמר ושה עזים (דברים יד, ז): (ו) והיה לכם למשמרת. זה
 לשון צקור, שטעון צקור ממוס ארצעה ימים קודם שחיטה.
 ומפני מה הקדים לקיחתו לשחיטתו ארצעה ימים מה שלא
 היה כן בצפסח דורות, היה ר' מתאי בן חרש אומר, הכי הוא
 אומר ואעצור עליך וארצך והנה עתך עת דודים (יחזקאל טו, ט),
 הגיעה שזעה שנשעמתי לאצרהם שאגאל את צניו, ולא היו
 צידם מצות להתעסק צזה כדי שיגאלו, שנאמר ואת ערוס
 ועריה (שם ט), ונתן להם שתי מצות, דס פסח ודס מילה שמלו
 צאותו הלילה, שנאמר ממזוסקת צדמין (שם ט), צשני דמיס,
 ואומר גם את צדס צריתך שלחמי אסיריך מצור אין מיס צו
 (זכריה ט, טו), ושהיו שטופים צאלילים, אמר להם משכו וקחו
 לכם, משכו ידיים מאלילים וקחו לכם נאן של מצוה: ושחטו

הנקבה (ותרגומה, "עזיא"),
 וכאן לקרבן פסח כשר רק
 הזכר. (ו) בֵּין שְׁמִשְׂא:
 [כוונתו] שמש המזרח
 ושמש המערב (רמב"ן).
 וכתב ע"ז הגור אריה,
 כלומר, שמש המזרח
 היינו כשיעבור המזרח,
 מתחילת שעה שביעית.
 ושמש המערב כאשר
 תה"י בסוף המערב. וזה
 פירוש רחוק מאד כדברי
 אונקלוס שהרי חז"ל
 שמשו בלשון בין
 השמשות הזמן שהוא
 ספק יום וספק לילה, ועוד
 וכו'. אלא הפ"י הברור
 הוא, שהכונה במלה
 "שמש" הוא יום [וכמו
 שמצינו המלה "יום"
 כינוי לשמש, "עד שיפוח
 היום" - שיה"ש ד, ו;
 עיי"ש רש"י, כלומר בין
 הימים. ובחז"ל הלשון
 בין השמשות, הכונה
 הזמן שלגמרי בין הימים,
 שהוא ספק אם הוא מיום

שלפניו או ליום שלאחריו, ובאונקלוס הכונה הזמן שהוא מתחיל להיות בין הימים, מחצות ואילך (ע"פ * ז) סַפִּיא: סף הוא "מזוזה" גם בלשון המקרא (יחזקאל מ, 1). ומזה "בחרתי הסתופף בבית אלהי" (תהלים פד, יא), לחסות בסף השער של בית ה' (מצודות שם). שְׁקָפָא: כלשון הכתוב "משקוף" * (ח) נור: כתב המחזור ויטרי (ס' רפח - ח"א עמ' 319), 'אש' ו'נור' מופלגים זה מזה בלשונם. ואע"פ שתרגומו של 'אש', 'נור', מצינו הפלגתם. כאשר שנו רבותינו (יומא כא: עיי"ש שיש אש של מעלה ויש אש דידן) וכו', והוא שכתוב (דברים ד, כד) "אש אכלה הוא", ואינו מתורגם "נור" וכו' (ע"פ). ולפי"ז מובן מה שתרגם כאן באש של הדיוט "נור", אבל באש של הברד (לעיל ט, כג-כד) תרגם "אשתא". ואולי בחר לתרגם אש של מעלה בלשון "אשתא" כיון שהוא דומה ללה"ק שהוא מעולה מלשון הארמי. וּפְטִיר: צ"ע למה תרגם בלשון יחיד כאן, ובבראשית (יט, ג ועוד). ואולי אין הכונה לשם עצם אלא תואר לחם שלא נתחמץ (ע' נתינה לגר). * (ט) תי: וכן הוא במכילתא (מסכתא דפסחא פרשה ו) אין "נא" אלא חי. [כוונתו] כי "נא", חי שאינו מבושל כל צרכו בל' ערבי. ולפי העברי "נא" עתה הוא. לפי שצוה הקב"ה לאכלו בחפזון אמר אל תמהרו כל כך עד שתאכלו אותו חי, מיד שיתחמם באש, כאדם שאומר "נאכל אותו נא", עתה מהרה, ולא נמתין עד שיתבשל (רבינו יוסף בכור שור). צ"ע שהוא נגד הגמ' (פסחים מא), שהאיסור הוא רק אם נצלה קצת ולא לגמרי. וי"ל דבלשון אונקלוס גם הנצלה קצת נקרא "חי" (וכמו שפירשו הבכור שור לעיל, והמלבי"ם אות מ). ולכן תרגם "כד חי" ולא תרגם "חזי" לרמזו שצריך לצלות כל צרכו (ספר הוכרין דברים טז, ז). וכן בגמרא (סנהדרין פ). אמרו "שאינ נעשה בן סורר ומורה עד שיאכל בשר חי", ומוקי לה בגמ' שהכונה "בשיל ולא בשיל": וְאָף לָא: וגם לא (ע' מש"כ לעיל א, י). הוספה לפרש הכונה. וכן פירש"י ש"ובשל ומבשל" גם הוא באזהרת "לא תאכלו". וכן מבוואר בגמרא (פסחים מא): בְּשָׁלָא מְבִשֵׁל: "בשיל" בלה"כ הוא תואר. ופירושו, מבושל (שרשים לר"ק). אבל אונק' תרגם כאילו לה"כ היה בְּשָׁל מְבִשֵׁל "ש"בשיל" בלה"כ הוא מקור (ג.א.). מְוִי: כמו המלה

וְלֹא־תוֹתִירוּ מִמֶּנּוּ עַד־בֶּקֶר וְהִנְתֵּר מִמֶּנּוּ
 עַד־בֶּקֶר בְּאֵשׁ תִּשְׂרְפוּ: יא וְכָכָה תֵּאָכְלוּ אֹתוֹ
 מִתְּנִיכֶם חֲגָרִים נַעֲלִיכֶם בְּרִגְלֵיכֶם וּמִקְלָכֶם
 בִּידְרָכֶם וְאִכְלֹתֶם אֹתוֹ בְּחַפְזוֹן פֶּסַח הוּא לַיהוָה:
 יב וְעִבְרַתִּי בְּאֶרֶץ־מִצְרַיִם בְּלִילָה הַזֹּה וְהִפִּיתִי
 כָּל־בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאָדָם וְעַד־בְּהֵמָה
 וּבְכָל־אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֲעִשֶׂה שְׁפָטִים אֲנִי יְהוָה:
 יג וְהָיָה הַדָּם לָכֶם לְאֹת עַל הַבֵּתִים אֲשֶׁר אִתֶּם
 נֶשֶׁם וְרֵאִיתִי אֶת־הַדָּם וּפָסַחְתִּי עֲלֵיכֶם וְלֹא־יְהִיֶּה
 בְּכֶם נֶגֶף לְמִשְׁחֵת בְּהֶבְתִּי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם:

רש"י

מבושל. כל זה נאזכרת לא תאכלו (פסחים תל"א): במים. מנין
 לשאר משקין, תלמוד לומר ושל מזושל מכל מקום (פסחים
 תל"ב): כי אם צלי אש. למעלה גזר עליו זמנות עשה, וכאן
 הוסיף עליו לא תעשה, אל תאכלו ממנו כי אם צלי אש:
 ראשו על ברעיו. לולאו כולו כאחד עם ראשו ועם כרעיו
 ועם קרבו, וזני מעיו נותן לתוכו אחר הדחתן (שם ע"ד). ולשון
 על כרעיו ועל קרבו, כלשון על נצאזתם (שמות י, טו), כמו
 נצאזתם כמות שהן, אף זה כמות שהוא, כל זשרו משלם:
 (י) והנותר ממנו עד בקר. מה תלמוד לומר עד זקר
 פעם שניה, ליתן זקר על זקר, שהזקר משמעו משעת הנזן
 החמה, וזא הכמוז להקדים שאסור זאכילה מעלות השחר,
 וזה לפי משמעו. ועוד מדרש אחר, למד שאינו נשרף צו"ט
 אלא מנחרת, וכך תדרשנו, והנותר ממנו זקק ראשון, עד
 זקר שני תעמוד ותשרפנו: (יא) מתניכם חגורים. מוזמנים
 לדרך: בחפזון. לשון זבלה ומחירות, כמו ויהי דוד נחפו
 ללכת (שמואל א, כו), אשר השליכו ארס זחפוס (מלכים ב, יו):
 פסח הוא לה! הקרצן הוא קרוי פסח, על שם הדלוג
 והפסיחה שהקצ"ה מדלג צמי ישראל מצין צמי מצרים,
 וקופץ ממצרי למצרי וישראל אמנעי נמלט, ואתם עשו כל
 עזודותיו לשם שמים (דבר אחר) דרך דילוג וקפיחה, וזכר
 לשמו שקרוי פסח, וגם פסק"א לשון פסיעה: (יב) ועברתי.

י וְלֹא תִשְׂאֲרוּן מִנִּיהַ עַד צִפְרָא
 וְדִישְׁתָּאָר מִנִּיהַ עַד צִפְרָא
 בְּנֹרָא תִיקְדוּן: יא וְכִדִּין תִּיכְלוּן
 יְתִיָה תְרַצִּיכוּן יְהוֹן אֲסִירִין
 מְסִיכוּן בְּרִגְלִיכוּן וְחֲטִרִיכוּן
 בִּידְכֹון וְתִיכְלוּן יְתִיָה בְּכֵהִילו
 פֶּסְחָא הוּא קָדָם יִי: יב וְאַתְגְּלִי
 בְּאַרְעָא דְמִצְרַיִם בְּלִילָא הַדִּין
 וְאַקְטוּל כָּל בְּכֹרָא בְּאַרְעָא
 דְמִצְרַיִם מֵאַנְשָׁא וְעַד בְּעִירָא
 וּבְכָל טַעֲוֹת מִצְרָאֵי אֲעִבִיד דִּינִין
 אֲנָא יִי: יג וְהָיִי דְמָא לְכוּן לְאֹת
 עַל בְּתִיָא דְאַתוֹן תִּמְן וְאַחֲזִי
 ית דְמָא וְאַחוּס עֲלִיכוּן וְלֹא
 יְהִי בְכוּן מוֹתָא לְחַבְלָא בְּמִקְטְלִי
 בְּאַרְעָא דְמִצְרַיִם:

כמלך העובר ממוקם למוקם (מכילתא פ"ו), וזה עברה אחת
 וזרע אחד כולן לוקין: כל בבור בארץ מצרים. אף זכרות
 אחרים והם זמנרים, ומנין אף זכורי מצרים שזמקומות
 אחרים, תלמוד לומר למכה מצרים זכוריהם (פסחים ק"ו, י):
 מאדם ועד בהמה. מי שהתחיל בעצירה תחלה ממנו מתחלת
 הפורענות: ובכל אלהי מצרים. של עץ נרקבת, ושל מתכת
 נמסת ונתכת לחרץ: אעשה שפטים אני ה'. אני בעצמי, ולא
 על ידי שליח: (יג) והיה הדם לכם לאות. לכם לאות ולא
 לאחרים לאות, מכאן שלא נתנו הדם אלא מצפנים: וראיתי
 את הדם. הכל גלוי לפניו, אלא אמר הקצ"ה נותן אני
 את עיני לראות שאחת עסוקים זמנתי, ופוסח אני עליכם:
 ובחתי. ומתלמי, ודומה לו פסוח והמליט (שעשע לא, ה). ואני
 אומר, כל פסיחה לשון דלוג וקפיחה, ופסחתי, מדלג היה
 מצמי ישראל לצמי מצרים, שהיו שרוים זה צמוך זה, וכן
 פוסחים על שמי הסעפיים (מלכים א, כב), וכן כל הפסחים
 הולכים כקופצים, וכן פסוח והמליט, מדלגו וממלטו מצין
 המומטים: ולא יהיה בכם נגף. אצל הווה הוא זמנרים.
 הרי שהיה מצרי צמיתו של ישראל יכול ימלט, תלמוד לומר
 ולא יהיה בכם נגף, אצל הווה זמנרי שזבתיכם. הרי שהיה
 ישראל צמיתו של מצרי שומע אני ילקה כמותו, תלמוד לומר
 ולא יהיה בכם נגף (מכילתא פ"ו):

"צלי", ובאה האות ט'
 בארמית במקום האות צ'
 בלה"ק. וכן בעוד מלים,
 כמו "וצבי" (דברים י"ה),
 שתרגמו, וְטְבִיא,
 "צפורניה" (שם כא, יב)
 שתרגמו, טוּפְרִנְהָא.
 (י) וְדִישְׁתָּאָר: תרגם
 לה"כ שהוא הווה, בלשון
 עתיד, לפי הכונה.
 תִּיקְדוּן: כלשון הכתוב
 "אש תמיד תוקד" (ויקרא ו,
 ח). (יא) תְרַצִּיכוּן: מקור
 המלה, "חלץ" (כמו ומלכים
 מחלצין יצאו - בראשית לה, יא)
 עם חלוף האות ל' לאות
 ר' (פ.א.). כמו שרשרת -
 שלשלת, ועוד (עין רמב"ן
 לקמן כב, טו). יהוֹן: הוסיף
 "יהיו" אבל לא הוסיף כן
 לקמן על "מסניכוך...
 וחטריכוך" (עין לחם
 ושמלה). אֲסִירִין: קשורים,
 כלה"כ, "ויאסור את
 רכבו" (לקמן יד, ו). צ"ע
 שלא תרגם "מזרוין" כמו
 שתרגם לק' (כט, ט)
 "והגרת", "ותורזי", וכמו
 שהוא בתיב"ע (א.מ.ר.).
 וי"ל ששיקר פירוש
 "זרוז" הוא נתינת כח (ע'
 רש"י יבמות קב: ד"ה והכתוב).
 וכן ע' רש"י (שע"י מה, א),
 שכתב, "חגורת מתנים
 הוא זירוז כח" (ע"כ). אבל
 כאן חגורת המתנים היתה
 רק הכנה לצאת.
 וְאַתְגְּלִי: תרגם כאילו
 היה לשון הכתוב
 ז'מקלותיכם" (לשון רבים),
 שלרבים היה מדבר. ואף
 על פי שתרגם בְּיָדְכוּן
 (לשון יחיד) (פתשגן), צ"ל
 שהכונה ביד כל אחד
 ואחד. בְּכֵהִילו: לשון
 מהירות (ע' רד"ק ש"א כא, ט).
 כלשון הכתוב "ויבהל את
 תמרוקיה" (אסתר ב, ט).
 פֶּסְחָא הוּא: לכאורה הוא
 טעם לאכילה בחפזון. וע'
 רש"י שפי' לפי דרכו
 ש"פסח" לשון דילוג.

אבל לדעת אונק' ש"פסח" לשון חיים (לק' פסוק יג), צ"ע איך לפרש סוף פסוק זה. ונראה ש"פסח הוא לה" הוא סיום הפרשה, כלומר אלו דיני קרבן פסח. וכן בפ'
 ויקרא מצינו בסיום הפרשות "עלה הוא אשה ריח ניחח לה" (ויקרא א, יז), "מנחה הוא" (שם ב, ו), "חטאת הקהל הוא" (שם ד, כא) ועוד (א.מ.ר.). (יב) וְאַתְגְּלִי:
 ההגלות וההראות עד שלא יפול בה שום ספק שאותה המכה היא מכת בכורים, וגזרה באה עליהם מהשי"ת בעבור ישראל (פי' קרקש על מו"נ א, כא ט"ק א). וכן הוא בהגדה
 ש"פ, "עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים הקב"ה". וע' העמק דבר שכ', שמה שנתגלה ה' במצרים בעצמו ובכבודו, גרם שימותו כל בכורי מצרים. שכל כחות
 הטומאה אין מקור חיותם אלא ממקור עליון יתברך. וכאשר חל עליהם שפע התגלות, ולא היו ראויים לכך, גרם משא זה, שהיה מדי כבוד על המורגש, שימותו.
 וְאַתְגְּלִי: ואהרוג. כן דרך אונקלוס לתרגם [לפי הכונה], כל לשון הכאה של מיתה. וכן הוא בלשון חז"ל בהגדה של פסח "שהרג את בכריהם" (ר.ר.פ.). אבל תרגום
 של הכאה רגילה הוא "מחא" (כלעיל ט, טו ועוד). מְעַוֶּת: ל' טעות, והכונה, העבודה זרה. ועל דעת בעלי הקבלה (ע' זוהר יח:), וכן על דעת הגמרא (סוכה כט, א), וכן פי'
 הרמב"ן כאן, "אלהי מצרים" שרו של מצרים. (יג) וְאַחֲזִי: (לקמן פסוק בא ז - אין פסיחה אלא חיים). שלא היו ראויים לינצל, כמש"כ, "ואת ערום
 ועריה" אלא שריחם עליהם הקב"ה. וצ"ל שמש"כ "על הפתח" (לקמן פסוק כג), הוא משל על אנשי הבית (חליפות שמלות). נראה שמה שרגיל אונקלוס לתרגם
 "נגף" בלשון מיתה הוא פירוש הענין, ולא תרגום המלה, שהרי "לנגוף את מצרים" (לקמן פסוק כג), "הנה אנכי נגף" (לעיל ז, כו) ועוד, תרגם בלשון "מחא" (הכאה), כמש"כ
 רש"י (לקמן כא, לה), "אין נגיפה אלא לשון מכה". לְחַבְלָא: תרגם כאילו לשון הכתוב לְשַׁחַת (ע' בראשית ו, יז) (ח.א.).

יְהִי יוֹמָא הַדִּין לְכוּן לְדַכְרָנָא וְתִיחְגוּן יְתִיה חֲגָא קְדָם יְיָ לְדַרְיָכוּן קָים עֲלֵם תִּיחְגוּנִיָּה: ^{טו} שְׁבַעַא יוֹמִין פְּטִירָא תִיכְלוּן בְּרֵם בְּיוֹמָא קְדָמָה תְּבַטְלוּן חֲמִירָא מִבְּתִיכוּן אַרְי פֶּל דִּיכּוּל חֲמִיעַ וַיִּשְׁתִּיזִי אֲנִישָׁא הֵהוּא מִיִּשְׂרָאֵל מִיוֹמָא קְדָמָה עַד יוֹמָא שְׁבַעַאָה: ^{טז} וּבְיוֹמָא קְדָמָה מְעַרַע קְדִישׁ וּבְיוֹמָא שְׁבַעַאָה מְעַרַע קְדִישׁ יְהִי לְכוּן פֶּל עֲבִידָא לֹא יִתְעַבִּיד בְּהוּן בְּרֵם מָא דְמִתְאַכִּיל לְכָל נֶפֶשׁ הוּא בְּלַחְדוּהִי יִתְעַבִּיד לְכוּן: ^{יז} וְתִטְרוּן יְת פְּטִירָא אַרְי בְּכַרְן יוֹמָא הַדִּין אֲפִיקִית יְת חִילִיכוּן אֶת־הַמְּצוֹת כִּי בַעֲצֵם הַיּוֹם הַזֶּה הוֹצֵאתִי אֶת־צְבָאוֹתֵיכֶם מֵאֶרֶץ

(יד) קָים עֲלֵם: ע' מש"כ לקמן (יב, מג ד"ה גורת). ^{טו} תְּבַטְלוּן: כתב הרמב"ן (פסחים ד:), שכונת אונקלוס, שיבטלו בלבו מתורת חמץ ואינו רוצה בקיומו וכך הוא משמעות השבתה בכל מקום כענין "ולא תשבית מלח ברית אלהיך" (ויקרא ב, יג), לא תבטל וכי' (ע"כ). גם בריטב"א (פסחים ב. ד"ה אור ליד) ובר"ן (פסחים א. מדפי הר"ף ד"ה הרי) כתבו שלפי התרגום "תשביתו" הוא ביטול, ולא כפי' התוס' (פסחים ד: ד"ה מדאורייתא) שהוא ביעור. אבל מהר"ם חלאהו (פסחים ב. ד"ה בודקין) פי' "תבטלו" לאו בטול בפה קאמר, אלא שיבטלו מן הבית, והיינו דכתיב מבתיכם, ולבטול בפה למה לי מבתיכם וכי' (ע"כ). על קושייתו מלשון הכתוב "מבתיכם" י"ל כמו שכתב הר"ן (שם), שיבטלונו במחשבתו מרשותו וכי'. [כונת אונקלוס] שלשון שביתה במקרא יורה על הפסקת דבר שהיה בו עד הנה, כמו "וישבית המן" (יהושע ה, יב), פסק ירידתו, "וישבית וכי' מכל מלאכתו" (בראשית ב, ב), הפסק מלאכה. וכן השבתה כאן אינה השבתה בעצמות החמץ לבערה או לשרפה, דא"כ היה לו לומר תבערו וכדומה מן הלשונות שיש בהם מעשה, אבל תשביתו פי' הפסק היות דבר ממה שהוא מעוּד ומיוחד אליו. והפסק היותו זאת היא במחשבה, שיחשוב בלבו שהוא דבר שאין בו צורך, וכדבר

רש"י

או אינו אלא ראשון של שבעה, תלמוד לומר לא תשחט על חמץ, לא תשחט הפסח ועדיין חמץ קיים: הנפש ההוא. כשהיא נזפשה וזדעמה, פרט לאנוס (מכילתא פ"ח:). מישראל. שומע אני תכרת מישראל ותלך לה לעם אחר, תלמוד לומר צמקום אחר, מלפני, ככל מקום שהוא רשומי: (טז) מקרא קדש. מקרא שם דבר, קרא אותו קדש, לאכילה, ושמייה, וכסות (מכילתא פ"ט:). לא יעשה בהם. אפי' על ידי אחרים: הוא לבדו. (יכול אף לעוד גלולים, תלמוד לומר הוא לבדו יעשה לכם, לכם ולא לעוד גלולים) הוא ולא מכשיריו שאפשר לעשותן מערב יום טוב: לבל נפש. אפילו לזהמה, יכול אף לנכרים, תלמוד לומר לכם (נ"א אך) (פ"ה סח:). (יז) ושמרתם את המצות. שלא יצאו לידי חמוץ, מכאן אמרו, פֶּתַח, פְּלִטוּשׁ צִנּוּן. רצי יאשיה אומר, אל תהי קורא את המצות, אלא את המצוות, כדרך שאין מחמיצין את המצות כך אין מחמיצין את המצוות, אלא אם צאה לידך עשה אותה מיד: ושמרתם את היום הזה. ממלאכה: לדרתיכם חקת עולם. לפי שלא נאמר דורות וחקת עולם על המלאכה אלא על הסגירה, לכך חזר ושנאו כאן, שלא תאמר, אזרת כל מלאכה לא יעשה, לא לדורות נאמרה אלא

(יד) לזכרון. לדורות: וחגתם אותו. יוס שהוא לך לזכרון אתה חוגגו (ס), ועדיין לא שמענו אי זה יוס הזכרון, תלמוד לומר וזכור את היום הזה אשר יצאתם (להלן יג א), למדנו שיוס היליאה הוא יוס של זכרון, ואיזה יוס יצא, תלמוד לומר ממחרת הפסח יצאו (במדבר לג א), הוי אומר יוס ט"ו צניסן הוא של יו"ט, שהרי ליל ט"ו אכלו את הפסח ולצקר יצאו (מכילתא ס:). לדרתיכם וגו'. שומע אני מעוט דורות שנים, תלמוד לומר חקת עולם תחגו (מכילתא פ"ח:). (טז) שבעת ימים. שטייני'א של ימיס: שבעת ימים מצות תאבלו. וצמקום אחר הוא אומר ששת ימים תאכל מצות (דברים ט"ו, ח), למד על שציעי של פסח שאינו חוצה לאכול מצה, וצלצד שלא יאכל חמץ, מנין אף ששה רשות, תלמוד לומר שבעת ימים. זו מדה צתורה, דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד, לא ללמד על עצמו צלצד יצא אלא ללמד על הכלל כלו יצא, מה שציעי רשות אף ששה רשות, יכול אף לילה הראשון רשות, תלמוד לומר צערב תאכלו מצות, הכתוב קצעו חוצה (פסחים ק:). אך ביום הראשון תשביתו שאור. מערב יוס טוב, וקרוי ראשון לפי שהוא לפני השבעה, ומנינו מוקדם קרוי ראשון, כמו הראשון אדם תולד (איוב טו, י), הלפני אדם נולדת,

בטל (הכתב והקבלה). תְּבַטְלוּן חֲמִירָא: "שאור" תרגומו 'חמירא', אבל "חמץ" תרגומו, 'חמיע' (כבהמשך הפסוק). ובחומשים רבים יש ט"ס * חֲמִיעַ: באה האות ע' תמורת האות צ' בארמית כמו ארץ - ארעא (תרגם אברהם). וַיִּשְׁתִּיזִי אֲנִישָׁא: ע' מש"כ לקמן (לא, יד) מרבינו בחיי בכונת אונקלוס. (טז) מְעַרַע: כתב הרמב"ן (ויקרא כג, ב), אונקלוס מפרש לשון הכתוב "מקרא קדש" (שם כג, א), לשון מאורע, כלשון הכתוב "אשר יקרא אתכם" (בראשית מט, א) בכל יום שיארעו תעשו אותם קדש. ויש גם בדעת אונקלוס שיעשה מקרא של קדש לשונותו במאכל ובמלבוש מחול לקדש (כדאיחא בספרי, פינחס קמו) (ע"כ). ולפי"ז "מערע" הוא לשון מקרה לפי שתלויים בקידוש ביי"ד. אלא שקשה שגם בשבת כתוב "מקרא קדש" (שם), ואינו תלוי בקדוש ביי"ד (פתשגן). וכן ביאורו עוד מפרשים ש"מערע" כאן הוא לשון מקרה (רשבי"ם לעיל א: חזקוני: מהרש"א יומא ב. ח"א ד"ה שבעת). וי"א שהוא ל' פגיעה (כמו 'ויפגע במקום' - בראשית כח, יא, שתרוממו, וערע בארתא), זמנים ועתים ידועים מתקבצים בהם בנ"א ופוגעין זה את זה. אלא שיי"א שיתכן ש"מקרא" הוא לשון קריאה ממש, וכן הוא במס' שמחות (ב ו). 'לעולם אל יארע אדם לתוך אזניו של תינוק' (פתשגן). קְדִישׁ: עיין מש"כ לעיל (ג, ה). דְּמִתְאַכִּיל: נֶפֶשׁ. שינה מלה"כ, ותרגם בלשון הווה. נֶפֶשׁ: אונקלוס מתרגם "נפש" גם בלשון 'אנש', אבל כאן גם נפש בהמה במשמע (ביצה כא: - ע' רש"י) (נפש הגר). (יז) פְּטִירָא: לשון יחיד (ע' מש"כ לעיל פסוק ח). לעיל תרגם "פטיר", ובויקרא (ח, כו) תרגם "פטירתא", וצ"ל על דרך שכתב היעב"ץ (לוח ארש ח"א סי' רגנ, שכב), שזה דרך לשון הארמי, פעם להאריך ופעם לקצר. בְּכַרְן: רש"י (מנחות ה: ה) פי' שהכונה, "במראית היום". אבל לדעת הרמב"ן בפ' אמור (ויקרא כג, ח), אונקלוס מפרש "בעצם" בלשון הכתוב, בכחו ובתקפו, גזור מלשון "כחי ועוצם ידי" (דברים ח, יז) וכי'. ולכן נקראים "עצמות" שהם מוסדות הגוף ותקפו. ו"בכרן" פי' בקרנו של יום (שמות כ' ואת ק' את חת) בגופו וכחו, כי בעבור שהכח בקרנים נקרא גוף הדבר, קרנו, ובלשון חכמים "משלם את הקרן" (תרומו' א, ז). וכונת אונקלוס, שלא יאספו שש

מְצַרִּים וּשְׂמֵרָתָם אֶת־הַיּוֹם הַזֶּה לְדֹרֹתֵיכֶם
 חֶקֶת עוֹלָם: יי בְּרֵאשֵׁן בְּאַרְבַּעָה עָשָׂר יוֹם
 לַחֹדֶשׁ בְּעָרֵב תֹּאכְלוּ מִצֵּת עַד יוֹם הָאֶחָד
 וְעֵשְׂרִים לַחֹדֶשׁ בְּעָרֵב: יט שְׁבַעַת יָמִים שָׂאֵר
 לֹא יִמְצָא בְּבֵתֵיכֶם כִּי א פְּלִיאֵבֵל מִחֻמְצַת
 וּנְכַרְתָּהּ הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מֵעֵדֶת יִשְׂרָאֵל בְּנֵר
 וּבְאֹזְרַח הָאָרֶץ: כ פְּלִי־מִחֻמְצַת לֹא תֹאכְלוּ בְּכָל
 מוֹשְׁבֵי־יִכָּם תֹּאכְלוּ מִצֵּת: כג חֲמוּשִׁי כא וַיִּקְרָא
 מֹשֶׁה לְכָל־זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מִשְׁכּוֹ
 וּקְחוּ לָכֶם צֵאֵן לְמִשְׁפַּחְתֵיכֶם וְשַׁחֲטוּ הַפֶּסַח:
 כד וּלְקַחְתֶּם אֲגֵדַת אֹזֹב וּטְבַלְתֶּם בָּדָם אֲשֶׁר־
 בַּסֶּף וְהִנְעַתֶם אֶל־הַמִּשְׁקָנָה וְאֶל־שֵׁתֵי הַמְּזוּזוֹת
 מִן־הַדָּם אֲשֶׁר בַּסֶּף וְאַתֶּם לֹא תִצְאוּ אִישׁ
 מִפֶּתַח־בֵּיתוֹ עַד־בֹּקֶר: כה וְעָבַר יְהוָה לְנֹגַף אֶת־מִצְרַיִם וְרָאָה אֶת־הַדָּם

רש"י

לאותו הדור: (יח) עד יום האחד ועשרים. למה נאמר, והלא כבר נאמר שבעת ימים, לפי שנאמר ימים, לילות מנין, תלמוד לומר עד יום האחד וגו' (יט) לא ימצא בבתים. מנין לגבולין, תלמוד לומר ככל גבולך. מה תלמוד לומר צנתיכם, מה ציחק צרשותך אף גבולך צרשותך, ולא חמנו של נכרי שהוא אלל ישראל ולא קבל עליו אחריות: בי כל אוכל מחמצת. לענוש כרת על השאור, והלא כבר ענש על החמץ, אלא שלא תאמר, חמץ שראוי לאכילה ענש עליו, שאור שאינו ראוי לאכילה לא יענש עליו, ואם ענש על השאור ולא ענש על החמץ, הייתי אומר, שאור שהוא מחמץ אחרים ענש עליו, חמץ שאינו מחמץ אחרים לא יענש עליו, לכך נאמרו שניהם (מסילת פ"י): בגר ובאזרח הארץ. לפי שהנס נעשה לישראל, הוצרך לרבות את הגרים: (ב) מחמצת לא תאכלו. אזהרה על אכילת שאור: כל מחמצת. להניח את מערונתו: בכל

מֵאֲרֵעָ דְּמִצְרַיִם וְתִטְרוּן יֵת
 יוֹמָא הַדִּין לְדַרְיִכּוֹן קִיָּם עָלֵם:
 יח בְּנִיסָן בְּאַרְבַּעַת עֶסְרָא יוֹמָא
 לִירְחָא בְּרַמְשָׁא תִיכְלוּן פְּטִירָא
 עַד יוֹמָא חַד וְעֶסְרִין לִירְחָא
 בְּרַמְשָׁא: יט שְׁבַעַא יוֹמִין חֲמִירָא
 לֹא יִשְׁתַּכַּח בְּבֵתֵיכּוֹן אַרְי פֶּל
 דִּיִּיכּוֹל מִחֻמְעָא וְיִשְׁתִּיבִי אֲנִשָׁא
 הַהוּא מִכְּנֻשְׁתָּא דִּישְׂרָאֵל
 בְּגִירָא וּבִצִּיבִיא דְאַרְעָא: כ פֶּל
 מִחֻמְעָא לֹא תִיכְלוּן בְּכָל
 מוֹתְבִיכּוֹן תִּיכְלוּן פְּטִירָא: כג
 כּא וַקְרָא מֹשֶׁה לְכָל סְבִי יִשְׂרָאֵל
 וַאֲמַר לְהוֹן אֲתִנְגִּידוּ וְסִבּוּ לִכּוֹן
 מִן בְּנֵי עֲנָא לְזַרְעֵיכּוֹן וְכּוּסוּ
 פֶּסַחָא: כד וְתִסְבּוּן אֶסְרַת אִיזוּבָא
 וְתִטְבְּלוּן בְּדָמָא דְבַמְנָא וְתִדּוּן
 לְשַׁקְפָא וְלִתְרִין סַפִּיא מִן דָּמָא
 דְבַמְנָא וְאַתּוֹן לֹא תִפְקוּן אֲנִשׁ
 מִתְרַע בֵּיתִיהָ עַד צַפְרָא:
 כה וַיִּתְגַּלִּי יי לְמַחְזֵי יֵת מִצְרָאִי
 וַיַּחְזִי יֵת דָּמָא עַל שַׁקְפָא וְעַל

מִפֶּתַח־בֵּיתוֹ עַד־בֹּקֶר: כה וְעָבַר יְהוָה לְנֹגַף אֶת־מִצְרַיִם וְרָאָה אֶת־הַדָּם

מושבתים תאכלו מצות. זה צא ללמד שמהא ראוי לאכל כל מושבתיכם, פרט למעשר שני וחלות תודה (מסילת פ"י ע"ט) שאינם ראויים לאכל כל מושבות אלא צירושלים: (בא) משכו. מי שיש לו אף ימשוך משלו: וקחו. מי שאין לו יקח מן השוק: למשפחותיכם. שה לציט אבות: (בב) אוזב. מין ירק שיש לו גבעולין: אגדת אוזב. ג' קלחין קרויין אגודה: אשר בסף. צללי, כמו ספות כסף: מן הדם אשר בסף. למה חזר ושנאו, שלא תאמר טבילה אחת לשלש המתנות, לכך נאמר עוד אשר בסף, שמהא כל נתינה ונתינה מן הדם אשר בסף, על כל הגעה טבילה: ואתם לא תצאו וגו'. מגיד, שמאחר שנתינה רשות למשחית לחבל, אינו מצחין צין צדיק לרשע, ולילה רשות למחזלים היא, שנאמר צו תרמוס כל חיתו יער (פסלים קד, ט): (בג) ופסח. ומל וי"ל ולג: ולא יתן המשחית. ולא ימן לו יכולת לצא, כמו ולא

מאות אלף רגלי וכר ויצאו כאיש אחד מארץ מצרים, רק בכח היום הנגזר עליו כן מפי עליון (ע"כ). קיָּם: ע' מש"כ לק' (פסוק מג ד"ה גורת). (יח) בְּנִיסָן: כלה"כ (אסתר ג,ו). "בחדש הראשון הוא חדש ניסן". כ' רש"י (ברכות נו,ו). ע"ש הנסים וגם נקרא ניסן (ע"כ). וגם מלשון "נצון", עת הנצנים" (שיר השירים ב, יב; ע"ש מצודות). אבל לדעת רמב"ן (לעיל פסוק ב), אלו השמות, ניסן אייר וזולתם, ולא ימצא רק פרסיים, ולא ימצא רק בספרי נביאי בכל ובמגלת אסתר. וכ"כ האב"ע (לעיל פסוק ב), שכל שמות החדשים אינם לשון הקודש אלא לי כשדים. יש להעיר שאונקלוס שפירש "בראשון", בחדש הראשון (כראב"ע), דלא כתנא דבי ישמעאל (פסחים ה). שיום הארבעה עשר נקרא ראשון (ע' שפת אמת פסחים שם). אבל "בחדש הראשון" (ויקרא כג, ה) תרגם "בירחא קדמאה", מפני ששם ההדגשה שהוא הראשון לחדשים אבל כאן כונת המקרא לקרוא לחדש בשמו, ובלשון המקרא השם שלו "ראשון", ובלשון התרגום, שמו ניסן (להם ושמלה). פְּטִירָא: תרגם בלשון יחיד דלא כלה"כ כיון שכונת המקרא היא "תאכלו מצה", שם דבר, ולקמן (פסוק לט) תרגם, "פטירין", ששם הוא תואר למלה עגת (פתשגן). (יט) וּבִצִּיבִיא: נקראים כן כי התושבים יש להם קיום בארץ, כלשון הכתוב (דברים לב, ח) "יצב גבולות עמים" (תרגם אברהם). כא אֲתִנְגִּידוּ:

המשכו. תרגם בלשון נפעל דלא כלשון הכתוב. והכונה, התפשטו (על השוקים לקנות צאן; ודומה לזה בתרגום יב"ע שופטים כ, לו - ע' שערי אהרן). או אולי כונת אונק' לומר, משכו עצמכם מן המקום אשר אתם בו, אלא שבארמית ישתמשו בלשון נפעל, כאילו אמר המשכו, ודומה לזה מצאנו בהפעלים "שכח" ("לא תשכח" - דברים כה, יט - "לא תנש"י" ע' פתשגן). אמנם גירסת תוס' (נדה לו: ד"ה גדיה), והמפרש בדברי הימים (א, כט, כב), נגידו. וְסִבּוּ: לא תרגם בלשון קנייה כמו, "ולקחת אותנו לעבדים" (ברא' מג, יח) שתרגם, "ולמקני". שלדעתו אין כונת המקרא ללשון קנין, אלא ללקיחה סתם. ודלא כמכילתא שהביא רש"י (מ.א.ל.). וע' מש"כ לעיל (פסוק ג). (כב) אֶסְרַת: לשון קשירה. "אגדת אוזב" היא אסיפת אוזב קשורה יחד (רד"ק, ספר השרשים). כ' הריטב"א (סוכה יג), דודאי איזוב דמצרים היה צריך אגד גמור בחוט (שערי אהרן). ומצאנו לשון תרגום זה "אסר", גם בלשון המקרא "או אסרה אסר על נפשה" (במדבר ל, יא) שפירושו, "ותקשורו קשר" (ר"י בן גאנת, סה"ש אגד). דְּבַמְנָא: אשר בכלי. וכן פירש"י. וזה כדעת ר' עקיבא במכילתא (מסכתא דפסחא ו). אבל לדעת ר' ישמעאל (שם), "אין סף אלא אסקופה". וְתִדּוּן: לשון הזאה (האחד ד' תמורת האות ד' - רמב"ן, דברים לג, כה) כאילו לשון הכתוב "ותו" כמו "והזית על אהרן" (לקמן כט, כא) שתרגמו, "ותדי על אהרן" (תרגם אברהם). כי "והגעתם" חוזר על הדם, לא על האיזוב (לחם ושמלה). ולא תרגם בלשון נתינה (כלה"כ ותרגמו לעיל פסוק ז). וכן לשון המשנה בענין פסוק זה (פסחים צו,ו), "וטעון הזאה באגודת איזוב" (ע' שערי אהרן). (כג) לְמַחְזֵי: להכות. וכן פירש"י (לקמן כא, כב) שלשון נגיפה הוא לשון הכאה.

וייחוס: ויחמול. ע' מש"כ לעיל (פסוק יג). וכן הוא בלשון הכתוב "ועינכם אל תחס על כלים" (בראשית מה, ט). ומה הלשון "חס ושלוס", שייחוס ה' (ע) רש"י בראשית מד, ז). כתב רבינו בחיי (דברים טו, יד), שעל דרך הקבלה שלושת הרגלים הם כנגד שלושה אבות, החסד הדין והרחמים. ופסח כנגד מדת החסד, כלשון "ופסח ה'" ותרגם אונקלוס "וייחוס". ולא ישובוק: עיין מש"כ לעיל (ג, ט). מחבלא: כתב אבורהם (פירוש סדר הגדה), שהנכון ש"המשחית" הוא שם (על משקל "מרבית"). ולפי"ז יהיה פירוש המקרא ולא יתן ההשתתה לבא אל בתיכם. שהרי הקב"ה בכבודו ובעצמו הכה כל בכור, ולא היה שום שליח (ע"ג). אבל אין נראה שזו דעת אונק' (מ.א.ל.). כזו דיבך חסם: בכל מקום מתרגם אונקלוס, "פסחא" (ע' לעיל פסוק יא ולקמן פסוק מח). אבל כאן עשה המלה "פסח" תואר אל לשון זבח (לחם ושמלה). כט קמל: פירש "הכה", הכאה של מיתה, כמש"כ "כי אין בית אשר אין שם מת" (שערי אהרן). דעתיד וכו': אונקלוס דלא כרש"י שפירש כונת המקרא על פרעה עצמו (ה.ל.). דבבית אסרי: שהאסורים היו כלואים ב"בית הבור" כמו שאמר יוסף "כי שמו אתי בבור" (בראשית מ, טו), וע' אב"ע. ל בליליא: אמנם בפסוק כתוב "לילה", אבל יש הרבה מקראות הבאים בחסרון אות ב', כמו שכי הרמב"ן (דברים לג, ו). דלא הנה: "אשר אין שם מת" קשה, דעל דבר שהתחדש היה ראוי שיאמר, "כי אין בית אשר לא היה שם מת". ולכן דרשו חז"ל שאין בית אשר אין שם מת קבור מכבר, שהיו המצרים מקבירין בבתיהן, ובאו

תרין ספיא וייחוס יי על תרעא ולא ישובוק מחבלא למיעל לבתיכון לממחי: כד ותשרון ית פתגמא הדין לקים לך ולבנד עד עלמא: כה ויהי ארי תיעלון לארעא דיתין יי לכון כמא דמליל ותשרון ית פלחנא הדין: כו ויהי ארי יימרון לכון בניכון מא פלחנא הדין לכון: כז ותימרון דיבכ חיס הוא קדם יי דחס על בתי בני ישראל במצרים פד מחא ית מצראי וית פתנא שייזיב וכרע עמא וסגידו: כח ואזלו ועבדו בני ישראל כמא דפקיד יי ית משה ואהרן בן עבדו: ס כט והוה בפלגות ליליא ויי קטל כל בכרא בארעא דמצרים מבכרא דפרעה דעתיד למתב על פרסי מלכותיה עד בכרא דשביא דבבית אסרי וכל בכרא דבעירא: ל וקם פרעה בליליא הוא וכל עבדוהי וכל מצראי והות צוחתא רבתא במצרים ארי לית ביתא תמן דלא הוה ביה מיתא: לא וקרא למשה ולאהרן בליליא ואמר קומו פוקו מגו עמי אף אתון

על המשקוף ועל שתי המזוזות ופסח יהוה על הפתח ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגף: כד ושמרתם את הדבר הזה לחקלך ולבניך עד עולם: כה והיה כייבאו אלה ארץ אשר יתן יהוה לכם באשר דבר ושמרתם את העבדה הזאת: כו והיה כייבאו אליכם בניכם מה העבדה הזאת לכם: כז ואמרתם זבח פסח הוא ליהוה אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל ויקד העם וישתחוו: כח וילכו ויעשו בני ישראל כאשר צוה יהוה את משה ואהרן בן עשו: ס ששי כט ויהי בחדאי הלילה ויהוה הפך כל בכור בארץ מצרים מבכר פרעה הישב על כסאו עד בכור השבי אשר בבית הבור וכל בכור בהמה: ל ויקם פרעה לילה הוא וכל עבדיו וכל מצרים ותהי צעקה גדלה במצרים כייאין בית אשר אין שם מת: לא ויקרא למשה ולאהרן לילה ויאמר קומו צאו מתוך עמי גם אתם גם בני ישראל

רש"י

נחנו אלהים להרע עמדי (בראשית לא, ז): (בה) והיה כי תבאו. תלה הכתוב מנוה זו ציאתם לארץ, ולא נתחייבו צמדבר אלף צפסח אחד שעשו בשנה השנית על פי הדבור: כאשר דבר. והיכן דבר, והבאתי אתכם אל הארץ וגו' (שמות ג, ט): (כו) ויקד העם. על צעורת הגאולה, וציאת הארץ, וצעורת הצניס שיהיו להם: (בח) וילכו ויעשו בני ישראל. וכי כבר עשו, והלא מראש חודש נאמר להם, אלף מכיון שקבלו עליהם, מעלה עליהם הכתוב כאלו עשו (מכילתא פי"ג): וילכו ויעשו. אף ההליכה מנה הכתוב, ליתן שכר להליכה ושכר לעשייה: כאשר צוה ה' את משה ואהרן. להגיד שנתן של ישראל שלא הפילו דבר מכל מצוות משה ואהרן, ומהו כן עשו, אף משה ואהרן כן עשו: (בט) וכו'. כל מקום שנאמר וכו', הוא וצית דינו, שהיו"ו לשון תוספת הוא, כמו פלוני ופלוני: הבה כל בכור. אף של אומה אחרת והוא צמנרים:

מבבור פרעה. אף פרעה צכור היה ונשמיר מן הצכורים, ועליו הוא אומר צעבור זאת העמדתך (שמות ט, טו): עד בכור השבי. שהיו שמחין לאידם של ישראל, ועוד שלא יאמרו יראתנו הציאה הפורענות. וצכור השפחה צכלל היה, שהרי מנה מן החשוב שצכלן עד הפחות, וצכור השפחה חשוב מצכור השבי: (ל) ויקם פרעה. ממתמו: לילה. ולא כדרך המלכים צשלב שעות ציום: הוא. מחלה, ואחר כך עצדיו, מלמד שהיה הוא מחזר על צמי עצדיו ומעמידן: כו אין בית אשר אין שם מת. יש שם צכור, מת, אין שם צכור, גדול שצצית קרוי צכור, שנאמר אף אני צכור אתנהו (פסלים פט, טו). דצר אחר, מלצרות מונות תחת צעליהן ויולדות מרווקים פנויים, והיו להם צכורות הרבה, פעמים חמשה לאשה אחת, כל אחד צכור לאציו: (לא) ויקרא למשה ולאהרן לילה. מגיד שהיה מחזר על פתחי העיר וכו',

וּלְכוּ עִבְדוּ אֶת־יְהוָה בְּדַבְּרֵכֶם: ^א לֹא גַם־צִאֲנֶכֶם
גַּם־יִבְקְרֶכֶם קָחוּ כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתֶּם וּלְכוּ וּבְרַכְתֶּם
גַּם־אֹתִי: ^ב וּתְחַזֵּק מִצְרַיִם עַל־הָעַם לְמַהֵר
לְשַׁלְּחָם מִן־הָאָרֶץ כִּי אָמְרוּ בְּלִנְנוּ מֵתִים:
^ג וַיִּשְׂא הָעַם אֶת־בִּצְקוֹ טָרֵם יַחֲמִץ מִשְׂאֵרְתָם
צָרְרַת בְּשִׂמְלַתָם עַל־שִׁבְכֵם: ^ד לֹא וּבְנֵי־יִשְׂרָאֵל
עָשׂוּ בְּדַבַּר מֹשֶׁה וַיִּשְׂאֻהוּ מִמִּצְרַיִם בְּלֵי־כֶסֶף
וּבְלֵי זָהָב וּשְׂמַלְתָּ: ^ה לֹא וַיְהִי־הָ נָתַן אֶת־יַחַן הָעַם
בְּעֵינֵי מִצְרַיִם וַיִּשְׂאֲלוּם וַיַּנְצִלוּ אֶת־מִצְרַיִם: ^ו
לֹא וַיִּסְעוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל מִרַעְמֶסֶס סִבְתָּה בְּשֵׁשׁ־
מֵאוֹת אֶלֶף רִגְלֵי הַגְּבָרִים לְבַד מִטָּף: ^ז לֹא וְגַם־
עָרַב רַב עָלָה אִתָּם וַצֹּאן וּבָקָר מִקְנֵה כְּבֵד
מָאֵד: ^ח לֹא וַיֵּאֲפוּ אֶת־הַבָּצֵק אֲשֶׁר הוֹצִיאוּ
מִמִּצְרַיִם עֲנַת מִצּוֹת כִּי לֹא חָמֵץ בִּי־גֵרְשׁוֹ מִמִּצְרַיִם וְלֹא יִכְלוּ

רש"י

היכן משה שרוי, היכן אהרן שרוי: גם אתם. הגזרים: גם בני ישראל. הטף: ולכו עבדו וגו' בדברכם. הכל כמו שאמרתי, ולא כמו שאמרתי אני, בטל לא אשלב, בטל מי ומי ההולכים, בטל רק לאנכם וצקרכם יג: (לב) גם צאנכם גם בקרבם קחו. מהו כאשר דברתם, גם אתה חתן צדינו זכנים ועולות (שמות י, כה): וברכתם גם אותי. התפללו עלי שלא אמות, שאני צבור (מללא פ"א): (לג) בלגו מתים. אמרו, לא כגורת משה הוא, שהרי אמר ומת כל צבור, וכאן אף הפשוטים מתים, ה' או י' צצית אחד (עז): (לד) שרם יחמין. המנצרים לא הניחוס לשהות כדי חיומן: משארתי. שרי מנה ומרור (עז): על שבמם. אע"פ שזהמות הרצה הולינו עממם, מחצצים היו את המנוות (עז): (לה) בדבר משה. שאמר להם צמנרים, וישאלו איש מאת רעהו (שמות יא, ב):

אִף בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַאֲיִזְלוּ פְּלָחוּ
קָדָם יִי כָּמָא דְהֵוִיתוֹן אֲמַרִין:
לֹא אִף עֲנִכּוֹן אִף תּוֹרִיכּוֹן דְּבִרו
כָּמָא דְמַלִּילְתּוֹן וַאֲיִזְלוּ וַצִּלוּ אִף
עָלֵי: ^א לֹא וְחִקִּיפוּ מִצְרָאֵי עַל עֲמָא
לְאוֹחָאָה לְשַׁלְּחוֹתְהוֹן מִן אַרְעָא
אַרִי אָמְרוּ כְּלָנָא מִיִּתִין: ^ב לֹא וַנְטִל
עֲמָא יִת לִישְׁהוֹן עַד לֹא חֲמַע
מוֹתֵר אֲצוֹתְהוֹן צָרִיר
בְּלִבּוֹשִׁיהוֹן עַל כְּתַפְּיָהוֹן:
לֹא וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל עִבְדוּ כְּפִתְגָמָא
דְּמֹשֶׁה וּשְׂאִילוּ מִמִּצְרַיִם מִנִּין
דְּכֶסֶף וּמִנִּין דְּדָהָב וּלְבוֹשִׁין:
לֹא וַיִּי יְהִי יִת עֲמָא לְרַחֲמִין
בְּעֵינֵי מִצְרָאֵי וַאֲשְׂאִילוֹנוֹן
וּרוֹקִינוּ יִת מִצְרַיִם: ^ג לֹא וַנְטִלוּ
בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִרַעְמֶסֶס לְסִכּוֹת
כְּשִׂית מָאָה אֶלְפִין גְּבָרָא רִגְלָאָה
כְּר מִטָּפֵלָא: ^ד לֹא וְאִף נִכְרָאִין
סְגִיאִין סְלִיקוּ עִמְהוֹן וַעֲנָא
וְתוֹרֵי בְּעִרָא סְגִי לְחֻדָּא:
לֹא וַאֲפוּ יִת לִישָׂא דְאַפִּיקוּ

וְלֹא יִכְלוּ

ושמלת. אף הן היו חשונות להם מן הכסף ומן הזהב, והמאומר צפסוק חשונ (מללא טז): (לו) וישאלום. אף מה שלא היו שואלים מהם היו נותנים להם, אתה אומר אחד עול שנים ולך: וינצלו. ורוקיננו: (לז) מרעמסס סבתה. ק"ך מיל היו, וצאו שס לפי שעה, שנאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים (שמות יט, ד): הגברים. מנן עשרים שנה ומעלה: (לח) ערב רב. מערונות אומות עוצדי כוכצים של גרים: (לט) ענות מצות. חררה של מנה. צנץ שלא החמין קרוי מנה: וגם צדה לא עשו להם. לדרך. מגיד שצנץ של ישראל, שלא אמרו האין נצא למדבר צלה זדה, אלא האמינו והלכו (מללא פ"ד), הוא שמפורש צקצלה זכרתי לך חסד נעורין אהצת כלולותיך לכתך אחרי צמדצר צאנץ לא זרועה (ימיה ג, ב), ומה שזכר מפורש אחרי, קודש ישראל לה' וגו':

הכלבים וחטטו והוציאו אותם מכוכיהן (ע' מלכ"ט). אבל אונקלוס תרגם כפשוטו (שערי אהרן). ועוד טעם שתרגם בלשון עבר, כיון דבזמן שנכתבה התורה כבר לא היו מתים מונחים בבתיים (נפש הגר). (לא) כָּמָא דְהֵוִיתוֹן אֲמַרִין: כמו שהייתם אומרים. כונתו, על מה שאמרו לו כל פעם "שלח את עמי ויעבדוני" (באורי אונקלוס ברא' כח, טז). וכלשון "הוא היה אומר..." (אבות א, ב ועוד). ולא תרגם בלשון הווה כלה"כ כאן, אלא בלשון עבר כמו שהוא בפסוק הסמוך לקמן (באורי אונקלוס). אבל צ"ע שלא תרגם "כמא דהויתון ממלנין", כתרגום כל לשון דבור, וכמו שתרגם בפסוק הבא בסמוך (עין לחם ושמלה). (לב) וַצִּלוּ: תרגם כלה"כ לעיל (חכד) "העתירו בעדי" (לחם ושמלה). וכן הוא במדרש, וכן פירש"י "התפללו עלי". דאל"כ מה היה צריך לברכתן (רא"ש). או דאל"כ מאי גמ" היה לו לומר וברכתם אותי, אלא שר"ל התפללו שאנצל גם אני כמו שנצלו בכורי ישראל. (עין שפתי חכמים אות י). (לג) וְחִקִּיפוּ מִצְרָאֵי: ויחזקו המצריים. פירש "מצריים", אנשי העם המצרי, ולכן שינה גם "ותחזק" (לשון נבקה יחידה), ל"ויחזקו" (ל' זכר רבים) (שערי אהרן). (לד) לִישְׁהוֹן: לשון לישיה, כמו "לושי ועשי עגות" (בראשית יח, ו) (א.ל.). ותרגם בלשון רבים לפי הכונה (שערי אהרן). עַד לָא: [כונתו] עדיין לא, ואינו לשון לפני רש"י ש"א ג, ט. וכן פירש"י (לעיל ט, ל). ולא כדעת האב"ע

והרמב"ן (שם, ע' מש"כ שם). מותר אצותהון: הנשאר מעיסתם. אצותא, לשון בצק. וכן תרגם "צרתכתם" (במדבר טו, כ) "אצותכו"ן" (ע' ר"ש חלה א, ה; רא"ש פסחים פ"ב טו טז). ומפני שהמלה מיותרת לכן ניתן להדרש גם כלשון "שאר" (מותר). ותרגם "משארתי" כמו "ובמשארותיך" (לעיל ז, כח). (נתינת לגר). לכאורה כונתו לבצק שלא נאפה עדיין, ודלא כרש"י שפ"י שירי מצה ומרור (ח.א.). אבל י"א ש"אצותא" הוא תנור עם פת (ע' מדרש שכל טוב כאן, ולעיל ז, כח, ובערוך ערך אצותא). כלומר, שירי לחם התנור (ע"י מש"כ לעיל ז, כח). ועכ"פ אונקלוס דלא כהאב"ע והרשב"ם שפ"י "משארתי", כלי. ודלא כדעת הקדמון מנחם בן סרוק שפירש "משארותם", לשון מזון, כמו "שארה כסותה ועונתה" (לקי כא, ט). צָרִיר: לא תרגם בלשון רבים "צריין" כלשון המקרא (לחם ושמלה). כיון שחזור רק על מה שתרגם לעיל "מותר", לשון חידר. (לו) יִת עֲמָא וכו': ע' מש"כ לעיל (יא, ג). וְרוֹקִינוּ: לשון רק, כלשון ההבטחה, "לא תלכו ריקם" (לעיל ג, כא). ואין לשון הכתוב "וינצלו" מלשון הצלה (ע' רש"י שם). (לז) גְּבָרָא רִגְלָאָה: [ה] איש [ה] רגלי. אונק' הפך סדר המלים שבמקרא ותרגם, "הגברים רגלי". מפני שלדעתו "רגלי" היא תואר לגברים. (לח) נִכְרָאִין: כאן פירש לנו אונקלוס מי הם, אבל בכמדבר (יא, ד) תרגם "אספסוף" כלשון הכתוב כאן, "וערבובין". סְלִיקוּ: עלו. בוזהר (תשא קצא), שאל מי הם הערב רב. אם נאמר לודים וכושים ותוגרמים, למה לא כתוב במקרא "עלו" בלשון רבים. ומדכתיב "עלה" ל' יחיד משמע שהיו רק מצריים, וערב רב הכונה למכשפים (ע"י ש"ש ענד). אבל על דעת אונק' שתרגם "עלו", יש לפרש שהיו עמים שונים, כפירש"י.

לְהַתְמַהֲמָהּ וְגַם-צִדָּה לְאַעֲשׂוּ לָהֶם: מ וּמוֹשֵׁב
 בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יֵשְׁבוּ בְּמִצְרַיִם שְׁלֹשִׁים שָׁנָה
 וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה: מא וַיְהִי מִקֵּץ שְׁלֹשִׁים שָׁנָה
 וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה וַיְהִי בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה יֵצְאוּ
 כָּל-צְבָאוֹת יְהוָה מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם: מב לַיַּל
 שְׁמֵרַיִם הוּא לַיהוָה לְהוֹצִיאֵם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם
 הוּא-הַלַּיְלָה הַזֶּה לַיהוָה שְׁמֵרַיִם לְכָל-בְּנֵי
 יִשְׂרָאֵל לְדֹרֹתָם: פ מִג וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה
 וְאַהֲרֹן זֹאת חֻקַּת הַפֶּסַח כָּל-בְּיֹנֵקֶךָ לֹא-יֹאכַל
 בּוֹ: מד וְכָל-עֶבֶד אִישׁ מִקְּנַת-כֶּסֶף וּמִלְתָּה אֹתוֹ
 אִזּוּ יֹאכַל בּוֹ: מה תּוֹשֵׁב וְשֹׁכֵר לֹא-יֹאכַל-בּוֹ:

ממִצְרַיִם גְּרִיזָן פִּטְרִין אַרִי לָא
 חֲמַע אַרִי אֲתֹרְכוּ מִמִּצְרַיִם וְלֹא
 יִכִּילוּ לְאַתְעַכְבָּא וְאַף וְזִדִּין לָא
 עֲבָדוּ לְהוֹן: מ וּמוֹתֹב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
 דִּיתִיבּוּ בְּמִצְרַיִם אַרְבַּע מֵאָה
 וּתְלָתִין שָׁנִין: מא וְהוּהּ מִסוּף
 אַרְבַּע מֵאָה וּתְלָתִין שָׁנִין וְהוּהּ
 בְּכַרְן יוֹמָא הַדִּין נִפְקוּ כָּל חֵילֵיאַ
 דִּי מֵאֶרְעָא דְּמִצְרַיִם: מב לַיְלִי
 נְטִיר הוּא קָדָם יִי לְאַפְקוּתְהוֹן
 מֵאֶרְעָא דְּמִצְרַיִם הוּא לַיְלִיאַ
 הַדִּין קָדָם יִי נְטִיר לְכָל בְּנֵי
 יִשְׂרָאֵל לְדֹרֵיהוֹן: פ מִג וַאֲמַר יִי
 לְמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן דָּא גְזִירַת פֶּסַחָא
 כָּל בַּר יִשְׂרָאֵל דִּישְׁתַּמַּד לָא
 יִיכּוֹל בֵּיהּ: מד וְכָל עֶבֶד גְּבַר
 זְבִין כֶּסֶפָא וְתַגְזָר יִתִּיה בְּכַן
 יִיכּוֹל בֵּיהּ: מה תּוֹתְבָא וְאַגִּירָא
 לָא יִיכּוֹל בֵּיהּ:

(ט) גְּרִיזָן: מוכח מהמשנה (ביצה כא.) שהם לחמים גדולים. ולדעת הערוך (ערך גרין), ורש"י (ביצה שם ד"ה פתין), הכונה, שהן עבות. ורבינו האי גאון (כלים ה, ו) פירש כונת התרגום, שהם לחמים עגולים, וכ"כ הערוך (ערך קרין). ונראה, שכלל הפירושים, השורש "גרין" מציין רק צורתו בהיותו עיטה לפני אפייתו, ע' מלואים. חֲמַע: לשון עבר. תרגם לשון הכתוב "כי לא חמץ" כפעל, שלא נתחמץ (וכן פירשו רש"י וספורנו), כמו "טרם יחמץ" דלעיל. ולא פירש שהוא תואר, שלא היה "לחם חמץ" (לחם ושמלה). לְאַתְעַכְבָּא: מקור המלה מלשון המקרא "ולא יעֲקֹבֶם" (איוב לו, ד), והאות ק' והאות כ' כמו אות אחת הם כמו "מתקשט" מהמלה "תכשיט" (רמב"ן ויקרא כג, כח). וְזִדִּין: ומוזה הלשון "מְזִדְדָה" (כלים ב, א), שנותנים בו צידה לדרך (פיה"ש לרמב"ם שם, מא) מְשׁוּף: ביאר הזוקני (בראשית מא, א) שכונתו, שאם תפרשהו אחר ל' עברי יש פתחון פה לבעל דין לחלוק ולומר שהוא כמו, "ומקצה אחיו לקח" (בראשית מז, ב). בְּכַרְן: עיין מש"כ לעיל (יב, יז). (מב) לַיְלִי: אינו לשון רבים (באורי אונקלוס במדבר ט, כא). וכן נמצאה מלה זו בנוסחאות מדוייקות בבראשית (ח, כב) (ח.א.), וכן כתב התוי"ט (תורות ה, א) על המלה הזו, שאע"פ שנראית לשון רבים, "לשון חכמים לחוד ולשון תורה לחוד". נְטִיר: כפורים הוא" (ויקרא כג, כח). (מג) גְזִירַת: לעיל (יב, יד ועוד) תרגם "חֻקַּת", קִיָּם, וצריך טעם. וי"ל ש"חק" אינו דוקא פקודת המושל, שהרי כתב הרמב"ן (לק' טו, כה) שה"מנהג" גם הוא יקרא חק, כמו, "הטריפני לחם חקי" (משלי ה, ח) [שהכונה לחם שאני רגיל בו] (ע"ס). ולפי"ז יש לפרש "חקת עולם" (לעיל יב, יד) מנהג קבוע, ולכן תרגם "קִיָּם", לשון קיום. אבל מש"כ כאן "זאת חקת הפסח" הכונה, פרטי הדינים שצוה ה' (א.ג.). פֶּר יִשְׂרָאֵל דִּישְׁתַּמַּד: בן ישראל שנהיה מומר (ע' לקמן). [כונתו] שלא נאכל מן הפסח לישראל משומד, שנאמר "כל בן נכר לא יאכל בו", ובה הפירוש עליו, בן ישראל שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים, וכן תרגם אונקלוס (הינדן ג). וכן מצינו ביחזקאל (מד, ט) שהמשומד קרוי "בן נכר", דכתיב, "כל בן נכר, ערל לב, וערל בשר". ערל לב, זה ישראל שנשתמד (ע' מבכילתא) דרשב"י איתא, "משומד שעבד עבודה זרה". ועיין ספר המצוות לרמב"ם שמשמע שמפרש כן את התרגום (מ.א.ל.). אבל לדעת הרא"ם אונק' שכתב "דאשתמד", משמע מומר סתם, ולא בעינן מומר לע"ז, ואפילו מומר לעבירה אחת, כדמשמע מרש"י (לק' פסוק מח), אינו אוכל מקרבן הפסח. עוד נראה שלדעת אונק' אין האכלת הגוי בכלל לאו זה (כדעת הרשב"א בימות ע. ועוד). אבל הרא"ם והמלבי"ם (פ"ח) כתבו שלדעת אונק' הגוי בכלל הלאו (כפשוטו המכילתא שהביא רש"י), ומה שתרגם על ישראל ולא על גוי משום דגוי פשיטא שאסור. וכתיב"ע "כל בר עממין ובר ישראל דאשתמד". דִּישְׁתַּמַּד: לדעת הרמב"ן (בדפוסים שלפנינו נגעה יד הצנוורה - אמת ליעקב) המלה משומד היא מלשון "ואשתמודע" יוסף" (תרגום בראשית מב, ח) ונבלעה האות ע', ופירושו, שמוכר ונודע במעשיו הרעים (ע"ס). ולדעת מהר"ל (באר ז') "משומד" נקרא אחד שמתחילה עבד השי"ת, והיה בנוי, ואח"כ נשתמד לעבודת אלילים. ולכן ראוי אליו ג"כ השמדה לגמרי. * (מד) וְתַגְזָר: לשון כריתתה.

רש"י

מקץ שלשים שנה וגו' ויהי בעצם היום הזה. מגיד, שכיון שהגיע הקץ, לא עכנן המקום כהרף עין, צט"ו צניסן צאו מלאכי השרת אלל אצרהס לשצרו, צט"ו צניסן נולד יחזק, וצט"ו צניסן נגזרה גזירת צין הצתריס (מכילתא פ"ד): (מב) לַיַּל שְׁמֵרַיִם. שהיה הקצ"ה שומר ומנפה לו לקיים הצטתחו להוסיאס מארץ מצרים: הוא הלילה הזה לה'. הוא הלילה שאמר לאצרהס צלילה הזה אני גואל את צניך: שמרים לבל בני ישראל לדרתם. מְשׁוּמַר וצא מן המזיקין, כענין שנאמר ולא יתן המשחית וגו': (מד) ואת חקת הפסח. צ"ד צניסן נאמרה להס פרשה זו: בל בן נכר. שנתנכרו מעשיו לאציו שצשמיס (פסחים טו). ואחד נכרי ואחד ישראל מומר צנשמע (מכילתא פט"ו): (מד) ומלתה אותו אז יאכל בו. רבו, מגיד שמילת עבדיו מעכצתו מלאכול צפסח (בימות ע'), דצרי רצי יהושע. רצי אליעזר אומר, אין מילת עבדיו מעכצתו מלאכול צפסח, א"כ מה תלמוד לומר אז יאכל צו, העבד: (מה) תושב. זה גר תושב: ושכיר. זה הנכרי, ומה תלמוד לומר, והלא ערלים הם ונאמר וכל ערל לא יאכל צו, אלא

(מ) אשר ישבו במצרים. אחר שאר הישיבות שיצאו גרים צארץ לא להם: שלשים שנה וארבע מאות שנה. צין הכל, משנולד יחזק עד עכשיו היו ארבע מאות שנה, משהיה לו זרע לאצרהס נתקיים כי גר יהיה זרעך, ושלשים שנה היו משנגזרה גזירת צין הצתריס עד שנולד יחזק, ואי אפשר לומר צארץ מצרים לצדה, שהרי קהת מן הצאים עם יעקב היה, לא וחשוב כל שנותיו וכל שנות עמרם צנו ושמיס של משה, לא תמלאס כל כך, ועל כרחק הצצה שניס היו לקהת עד שלא ירד למצרים, והצצה משנות עמרם נצלעיס צשנות קהת, והצצה משמוניס של משה נצלעיס צשנות עמרם, הרי שלא תמלא ארבע מאות לצאת למצרים, והזוקקת לומר על כרחק שאף שאר הישיבות נקראו גרות, ואפילו צחצרון, כענין שנאמר אשר גר סס אצרהס ויחזק (צראשית לה, טו), ואומר את ארץ מגוריהס אשר גרו צה (שמות ג, טז), לפיכך אתה צריך לומר כי גר יהיה זרעך, משהיה לו זרע, וכשתמנה ארבע מאות שנה משנולד יחזק, תמלא מצאתן למצרים עד יצאתן ר"י שנה, וזה אחד מן הדברים ששינו לתלמי המלך: (מא) ויהי

מו בבית אחד יאכל לא-תוציא מן-הבית
 מן-הבשר הוצה ועצם לא תשברו-בו: מו כל-
 עדת ישראל יעשו אתו: מח וכי-יגור אתך גר
 ועשה פסח ליהוה המול לו כל-זכר ואז יקרב
 לעשתו והיה פאזרח הארץ וכל-ערל לא-
 יאכל בו: מט תורה אחת יהיה לאזרח ולגר
 הגר בתוככם: נ ויעשו כל-בני ישראל כאשר
 צוה יהוה את-משה ואת-אהרן בן עשו: ס
 נא ויהי בעצם היום הזה הוציא יהוה את-בני
 ישראל מארץ מצרים על-צבאתם: פ שביעי
 יג א וידבר יהוה אל-משה לאמר: ב קדש-לי
 כל-בכור פטר כל-רחם בבני ישראל באדם
 ובבהמה לי הוא: ג ויאמר משה אל-העם זכור
 את-היום הזה אשר יצאתם ממצרים מבית
 עבדים כי בחזק יד הוציא יהוה אתכם מזה
 ולא יאכל חמץ: ד היום אתם יצאים בחדש האביב: ה והיה כייביאך

רש"י

כגון ערבי מהול וגזעוני מהול והוא תושב או סכר:
 (מו) בבית אחד יאכל. בחצורה אחת, שלא יעשו הנמנין
 עליו שתי חצורות ויחלקוהו, אחת אומר בחצורה אחת או
 אינו אלא צבית אחד כמשמעו, וללמד שאם התחילו והיו
 אכולים בחצר וירדו גשמים שלא יכנסו לצבית, תלמוד לומר
 (ע"ל י"ז) על הצבים אשר יאכלו אותו צבס, מכאן שהאוכל,
 אוכל בשני מקומות (מכילתא פ"ו): לא תוציא מן הבית. מן
 החצורה: ועצם לא תשברו בו. הראוי לאכילה, כגון שיט
 עליו כזית צטר יש צו משום שצירת עצם, אין עליו כזית צטר
 או מוח, אין צו משום שצירת עצם: (מו) כל עדת ישראל
 יעשו אותו. למה נאמר, לפי שהוא אומר בפסח מצרים שה
 לצבית אבות, שנמנו עליו למשפחות, יכול אף פסח דורות כן,
 תלמוד לומר כל עדת ישראל יעשו אותו: (מח) ועשה פסח.
 יכול כל המתגייר יעשה פסח מיד, תלמוד לומר והיה כאזרח

מו בחבורא חדא יתאכיל לא
 תפקיין מן ביתא מן בסרא לברא
 וגרמא לא תתברון ביה: מו כל
 פנשפתא דישראל יעבדון יתיה:
 מח וארי יתגיר עמכון גיורא
 ויעביד פסחא קדם יי מגזר ליה
 פל דכורא ובכין יקרב למעבדיה
 ויהי פניצבי ארעא וכל ערלא
 לא ייכול ביה: מט אוריתא חדא
 תהי ליציביא ולגיוריא דיתגירון
 ביניכון: נ ועבדו כל בני ישראל
 כמא דפקיד יי ית משה וית
 אהרן פן עבדו: ס נא והוה בכרן
 יומא הדין אפיק יי ית בני
 ישראל מארעא דמצרים על
 חיליהון: פ יג א ומליל יי עם
 משה למימר: ב אקדיש קדמי
 פל בכרא פתח פל ולדא בבני
 ישראל באנשא ובבעירא דיילי
 הוא: ג ואמר משה לעמא הוו
 דכירין ית יומא הדין דנפקתון
 ממצרים מבית עבדותא ארי
 בתקופ יד אפיק יי יתכון מפא
 ולא יתאכיל חמיע: ד יומא דין
 אתון נפקין בירחא דאביבא:
 ה ויהי ארי יעילנך יי לארע

ה והיה כייביאך

הארץ, מה אזרח צארבעה עשר אף גר צארבעה עשר: ובל
 ערל לא יאכל בו. להציא את שמחו אחיו מחמת מילה,
 שאינו מומר לערלות ואינו נלמד מנן נכר לא יאכל צו:
 (מט) תורה אחת וגו'. להשוות גר לאזרח אף לשאר מצוות
 שצטורה (מכילתא ס): (ב) פטר כל רחם. שפחת את הרחם
 תחלה, כמו פוטר מים ראשית מדון (משנ"י י"ז). וכן יפטירו
 בשפה (פסלים כ"ב, ט), יפתחו שפתיים: לי הוא. לעממי קנימים,
 ע"י שהכימי צבורי מצרים: (ג) זכור את היום הזה. למה,
 שמזכירין יציאת מצרים ככל יוס: (ד) בחדש האביב. וכי לא
 היינו יודעין צאיזה חדש יאלו, אלא כך אמר להם, ראו חסד
 שגמלכם, שהוציא אתכם צחדש שהוא פטר לנאח, לא חמה,
 ולא זנה, ולא גשמים, וכן הוא אומר מוציא אסירים צכושרות
 (פסלים ס"ג, ט), חדש שהוא כשר לנאח: (ה) אל ארץ הבנעני
 וגו'. אע"פ שלא מנה אלא חמשה עממין, כל שצעה גויס

(מו) בחבורא חדא יתאכיל: [כונתו] שלא
 יחלק הפסח לאוכלו
 בשתי חבורות, וכדעת
 רבי שמעון (פסחים פו).
 (סמ"ג ל"ח ש"ב). ולדעתו
 מותרים בני החבורה
 לאכול הפסח בשני
 מקומות (ע' לק' ד"ה מן ביתא),
 וכן פירש רש"י (ע"ש). והא
 שלשון הכתוב הוא
 "בבית", כל קבוצת
 אנשים יקרא בית, כמו,
 'בית ישראל', 'בית הלוי',
 'בית דוד' (מרפא ל"טו).
 ובחידושי רבינו דוד
 (פסחים פו. ד"ה ר"ש) כתב,
 שאמנם לפי ר' שמעון
 אינן רשאין לחלק אותו
 לשני חבורות ואע"פ
 ששתיהן בבית אחד,
 משום ד"בבית אחד
 יאכל", היינו בחבורה
 אחת, כדברי התרגום,
 ומכל מקום אין התרגום
 מכריע כדעתו של ר"ש,
 שאף לדברי ר' יהודה
 (שפ"י "בבית אחד", במקום אחר),
 צריך הוא שיהא נאכל
 בחבורה אחת, שיהא
 האוכל (אחר שהתחיל אכילתו)
 אוכל בחבורתו ולא
 בחבורה אחרת (וכן ביאר
 התרגום ב"שבלי הל"ט" ר"ח - דף
 צד, וכן משמע מרש"י בפסחים
 מא: ד"ה לא פסל). מן ביתא:
 צ"ע שלא תרגם "מן
 החבורה" (כתיב"ע וכמו
 שפירש"י), וכמו שתרגם
 לעיל "בבית אחד",
 "בחבורא חדא" (עיין מרפא
 ל"טו). * (מח) יתגיר:
 תרגם לשון הכתוב "יגור"
 שהכונה יעבור ולת
 היהודים (וכן פירש"י), ולא
 מלשון התגוררות שאז
 היה מתרגם, 'יודר'. וכן
 על דרך זה תרגם בפסוק
 מט. עמכון: החליף
 לה"כ מלשון יחיד ללשון
 רבים (ח"ה). מגזר: תרגם
 כמש"כ רש"י (ברא י"ז),
 ש"המול" בלה"כ הוא
 כמו 'להמול', מקור (ע"ש)
 (א.א.). מט) דיתגירון:
 תרגם "הגר" בלשון
 עתיד. ע' מש"כ לעיל (א,א)

במלואים). יג ב) פתח כל ולדא: פותח כל רחם, פי' פטר לשון פתיחה (וכן פירש"י ע"ש). ולא נפרש "פטר רחם", שנפטר מהרחם (ע' רש"י הוריות ט.). ולדא: תרגם
 "רחם" ע"ש הקלד, ובלשון המשנה (חולין נד.) נקרא הרחם, האם. דילי: כאילו לשון הכתוב "אשר ליי". עיין רש"י (בראשית לב, יח) "למ"ד משמשת בראש התיבה במקום
 'של', כמו 'וכל אשר אתה רואה לי הוא' (שם), שלי הוא וכו'". וכן דרשו חז"ל (פסחים ה.), "ולא יראה לך חמץ וכו'" (לקמן פסוק ז), "שלך" אי אתה רואה, אבל אתה
 רואה של אחרים (הכתב והקבלה). ג) הוו דכירין: וכן פירש"י לקמן (כ, ח), "תנו לב לזכור תמיד". לא תרגם לשון הכתוב "זכור", "היו דכיר", לי יחיד, כמו שתרגם
 לקמן (כ, ח; ע' משי"כ שם). אלא תרגם בלשון רבים כשאר הפסוק (עושה אור כלל ז). מבית עבדותא: מקום העבדות. פירש כן שלא נטעה לפרש שהיו עבדים לעבדים (ע'
 רש"י לקמן כ, ב - באורי אונקלוס). ד) דאביבא: לשון בכור (נמוקי ר"א בחור על סה"ש לרד"ק, 'אבב').

יְהוָה אֱלֹהֵי אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַחִיִּי
וְהַיְבוּסִי אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְתָּיִךְ לֵאמֹר לְךָ אֶרֶץ
זְבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ וְעַבְדְּתָה אֶת־הָעֶבְרָה הַזֹּאת
בַּחֹדֶשׁ הַזֶּה: וְשִׁבַּעַת יָמִים תֹּאכַל מִצֹּת וּבֵינִים
הַשְּׂבִיעִי חַג לַיהוָה: מִצֹּת יֵאָכֵל אֶת שִׁבַּעַת
הַיָּמִים וְלֹא־יִרְאֶה לְךָ חֶמֶץ וְלֹא־יִרְאֶה לְךָ שְׂאֵר
בְּכָל־גִּבְעֹתֶיךָ: וְהַגִּדְתָּ לְבָנֶיךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר
בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה יְהוָה לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם:
וְהָיָה לְךָ לְאֹת עֲלִידָךְ וּלְזִכְרוֹן בֵּין עֵינֶיךָ לְמַעַן
תִּהְיֶה תּוֹרַת יְהוָה בְּפִיךָ כִּי בְיַד חֲזָקָה הוֹצֵאתֶךָ
יְהוָה מִמִּצְרָיִם: וְשִׁמְרַתְּ אֶת־הַחֻקִּים הַזֹּאת
לְמוֹעֲדֵיהֶם מִיָּמִים יְמִימָה: פ' וְהָיָה כִּי־יִבְאֶךָ יְהוָה
אֱלֹהֵי אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי בְּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְךָ וְלַאֲבֹתֶיךָ
וְנִתְּנָה לְךָ: י' וְהָעֶבְרָתָה כָּל־פְּטָרֵיהֶם לַיהוָה
וְכָל־פֶּטֶר אֲשֶׁר בְּהֶמְהָ אֲשֶׁר יִהְיֶה לְךָ הַזֹּכְרִים לַיהוָה: י"ג וְכָל־פֶּטֶר חֲמֹר

פְּנֵעָנָי וְחֲתָאֵי וְאֱמֹרָאֵי וְחֻזָּאֵי
וְיְבוּסָאֵי דְקִיָּים לְאַבְתָּתְךָ לְמַתָּן
לְךָ אֶרֶע עֶבְדָּא חֶלֶב וְדָבָשׁ
וְתַפְלַח יַת פְּלִחְנָא הָדָא [י"ג]:
הַדִּין] בִּירְחָא הַדִּין: וְשִׁבַּעַת
יּוֹמִין תִּיכּוֹל פְּטִירָא וּבִיזְמָא
שְׂבִיעָאָה חֲגָא קָדָם י"י: וְפְטִירָא
יִתְאַכִּיל יַת שִׁבַּעַת יּוֹמִין וְלֹא
יִתְחַזִּי לְךָ חֶמֶץ וְלֹא יִתְחַזִּי לְךָ
חֲמִיר בְּכָל תְּחוּמֶיךָ: ח וְהַחִיִּי
לְבָרְךָ בִּיזְמָא הַהוּא לְמִימֵר בְּדִיל
דָּא עֶבֶד י"י לִי בְּמַפְקֵי מַמְצְרָיִם:
ט וְיִהִי לְךָ לְאֹת עַל יָדְךָ וּלְזִכְרוֹן
בֵּין עֵינֶיךָ בְּדִיל דְתִהִי אוֹרִיתָא
דִּיִּי בְּפִמְךָ אַרְי בְּיַד תְּקִיפָא
אֲפִקְךָ י"י מִמִּצְרָיִם: י וְתִשְׁרֵת יַת
קִימָא הַדִּין בְּזִמְנִיה מְזִמֵּן
לְזִמֵּן: פ' א' וְיִהִי אַרְי יַעֲלִינְךָ י"י
לְאֶרֶע פְּנֵעָנָי פְּמָא דְקִיָּים לְךָ
וְלַאֲבֹתְךָ וְיִתְּנָה לְךָ: י"ג וְתַעֲפֹר
כָּל פֶּתַח וְלָדָא קָדָם י"י וְכָל פֶּתַח
וְלָד בְּעִירָא דִּיהוֹן לְךָ דְכָרִין
תְּקַדִּישׁ קָדָם י"י: י"ג וְכָל בְּכָרָא

ה) הָדָא: הַזֹּאת. לְפִי
הַכֵּל שׁ"פִּלְחָנָא" בְּתַרְגּוּם
הוּא לְשׁוֹן זָכַר הִיָּה צִרִיךְ
לְתַרְגַּם כַּאֲן הַדִּין, כְּלַעִיל
(יב, כח) (תּוֹרַת אַבְתָּ). וְאַמְנָם
בְּדַפּוּס סְבִיוֹנִיטָה (שְׁנַת שִׁו)
הַגְּרַסָא, 'הַדִּין'. ז) יּוֹמִין:
בְּלִשׁוֹן הַמִּקְרָא כְּתוּב
"הַיָּמִים" עִם אוֹת ה'
הַיִּדְעָה אֲבָל אוֹנְקֵלוֹס
תַּרְגָּמוֹ כְּדַלְעִיל (פְּסוּק ח).
שְׂבִיבָא הוּא "יָמִים",
וְצ"ע (חַלִּיפּוֹת שְׂמֵלוֹת
בַּהֲקֻדְמָה). ח) בְּדִיל דָּא:
בְּעַבְרִית זֹאת. בְּפְסוּק כְּתוּב
"וְהָ", אֲבָל אוֹנְקֵלוֹס
שִׁינְהוּ לְלִשׁוֹן נִקְבָה, כְּדָרְךְ
הַלְשׁוֹן. וְכַמוֹ לְעִיל (ט, טו),
"בְּעַבְרִית זֹאת הַעֲמַדְתִּיךָ".
וְאוּלַי גַּם עַל זֶה סָמְכוּ
חֻזַּל כְּשִׁרְשְׁרוֹ "לֹא
אִמְרַתִּי אֲלֵא כְּשִׁישׁ מִצָּה
וּמְרוּר מוֹנַחִים לְפָנֶיךָ"
מֵאִשֶׁר לֹא אָמַר "בְּעַבְרִית
זֹאת" (ע' לַחֲוִ"ש). ז) הַדִּין:
הַמְלָה "קִימָא" הִיא לְשׁוֹן
זָכַר (דָּלָא כְּמֵלָה חֻקָּה בְּלִשׁוֹן
הַכְּתוּב) וְלִכֵּן תַּרְגָּם "הַדִּין"
וְלֹא הָדָא (לַחֵם וְשִׂמְלָה).
מְזִמֵּן לְזִמֵּן: [כְּנִוְנוֹת]
מִשְׁנֵה לְשׁוֹן. תַּרְגָּם כְּרַע
(מִנְחוֹת לו:)
בְּלִשׁוֹן הַמִּקְרָא קָאֵי עַל
הַפְּסוּחַ (לְעִיל פְּסוּקִים ו-ח),
וְלֹא כְּרַעִי הַגְּלִילִי (שם).
וְיִבְעֵעַ (כֹּאן), שׁ"חֻקָּה" קָאֵי
עַל מִצְוֹת תְּפִילִין (לְעִיל פְּסוּק
ט), ו"מִיָּמִים מִיָּמָה" מִיּוֹם
לְיוֹם מִשְׁמַע (רש"י עִירֻבֵין צו,
ד"ה אֵלָא). ו"יָמִים מִיָּמָה"
פִּירוּשׁוֹ כֹּאב"ע (שִׁיטָּה אַחֲרַת
בְּרַא ד, ג), "שְׁנֵה תְּמִימָה,
שִׁישׁוּבוֹ הַיָּמִים כֹּאשֶׁר
"הָיִו" (ע"פ). וְלִכֵּן לֹא תַּרְגָּם
"יָמִים", מְעַדָּן לְעַדָּן,
כְּדָרְךְ תַּרְגּוּמוֹ בּוֹיִקְרָא (כּה).
כט) וְעוֹר, שׁוֹה הִיָּה מִשְׁמַע
מִשְׁךְ כָּל הַשְּׁנָה בְּלִי הַפְּסוּק
(נִפְתָּח ג' שם). יב) פֶּתַח
וְלָדָא: ע' מִשׁ"כ לְעִיל
(פְּסוּק ב). וְלָדָא: תַּרְגּוּם
שֶׁל שְׂגָר. צ"ע שְׂבַפְרִישׁת
כִּי תָבֵא (דְּבָרִים כח, ד) תַּרְגָּם
"שְׂגָר אֲלִפִּיךָ", "בְּקָרִי
תּוֹרֶיךָ". וְנִרְאֶה שֶׁכֹּאֵן
פִּירֵשׁ אוֹנְק' "שְׂגָר" עַל
הוֹלֵד מִמֶּשׁ. "שְׂגָר
בַּהֲמָה", שְׂגָר שֶׁל בַּהֲמָה
(לַחֲו"ש). דְּכָרִין: לֹא תַּרְגָּם
"דְּכָרָא" (כְּלַק' פְּסוּק טו),
וְא"כ הַשְּׂמִיט מִלְּתַרְגָּם ה'
אֲלוֹקִיךָ". יג) בְּכָרָא דְחִמְרָא: תַּרְגָּם לְפִי הַכּוּנְהָ. וְלֹא תַּרְגָּם "פֶּטֶר", 'פֶּתַח', כְּלַעִיל (פְּסוּקִים ב, יב: וְלִקְמֵן פְּסוּק טו), מִפְּנֵי שֶׁלֹּא הוֹזְכַר כֹּאֲן "רַחֵם".

רש"י
הללו ומקשרם בראש וצורוע: על ידך. יד שמאל, לפיכך ידכה
מלא צפרשה שנייה (פסוק טו), לדרוש צה יד שהיא כהה (מכילתא
שם מנחות לו:). (י) בוימים ימימה. משנה לשנה (שם לו:).
(יא) והיה בי יבאך. יש מרבותינו שלמדו מכאן, שלא קדשו
בזכרות הנולדים צמדצר, והאומר שקדשו מפרש ציאה זו,
לומר אם תקיימוהו צמדצר, תזכו ליכנסם לארץ ומקיימוהו שם
(מכילתא שם): נשבע לך. והיכן נשבע לך, והבאתי אתכם אל
הארץ אשר נשאתי וגו' (שמות ו, ח): ונתנה לך. תהא צעיניך
כאליו נתנה לך צו ציוס, ואל תהי צעיניך כירושם אצות (מכילתא
פי"ח:). (יב) והעברת. אין והעברת אלם לשון הפרשה, וכן
הוא אומר והעברתם את נחלתו לצתו: שגר בהמה. נפל,
שגרתו אמו ושלחתו בלא עתו, ולמדך הכתוב שהוא קדוש
בזכורה לפטור את הצא אחריו, ואף שאינו נפל קרוי שגר,
כמו שגר אלפיק, אבל זה לא צא אלם ללמד על הנפל, שהרי
כבר כתב כל פטר רחם, ואם תאמר אף צבור צהמה טמאה
צמשמע, צא ופירש צמקום אחר צנקרך וצנאנך. לשון אחר
יש לפרש והעברת כל פטר רחם, צצבור אלם הכתוב מדצר:
(יג) פטר חמור. ולא פטר שאר צהמה טמאה, גורת הכתוב

צמשמע (מתחומא צא י'), שכולן בכלל כנעני הם, ואחת ממשפחת
כנען היתה שלא נקרא לה שם, אלא כנעני: נשבע לאבתך
וגו'. צאצרהם הוא אומר, ציוס הוא כרת ה' את אצרים וגו'
(בבבב טו, יט), וציתק הוא אומר גור צארך הזאת וגו' (שם כו,
ג), וציעקצ הוא אומר הארץ אשר אתה שוכב עליה וגו' (שם
כז, יג): זבת חלב ודבש. חלב זצ מן העזים, והדבש זצ מן
התמרים ומן התאנים (רש"י מגילה א): את העבודה הזאת. של
פסח (פסחים לו), והלא כבר נאמר למעלה (יב כה) והיה כי תבאו
אל הארץ וגו', ולמה חזר ושנאה, צשציל דצר שנתחדש צה,
צפרשה ראשונה נאמר והיה כי יאמרו אליכם צניכם מה
העבודה הזאת לכם (שמות יב, טו), צצן רשע הכתוב מדצר שהוציא
את עצמו מן הכלל, וכאן והגדת לצנך צצן שאינו יודע לשאול,
והכתוב מלמדך שפסחם לו אתה דצצרי אגדה המושכין את
הלצ: (ח) בעבור זה. צעצור שאקיים מצותיו, כגון פסח מנה
ומרוח הללו: עשה ה' לי. רמו תשונה לצן רשע לומר, עשה
ה' לי ולא לך, שאלו היית שם לא היית כדאי ליגאל (מכילתא
פי"ח:). (ט) והיה לך לאות. יציאת מצרים תהיה לך לאות:
על ידך ולזכרון בין עיניך. רוצה לומר, שמתכונן פרשיות

ה' הידיעה שבמלה "הזכרים" במקרא. וכן בדברים (טו, יט) תרגם "הזכר", "דכרין". תְּקַדִּישׁ: תַּרְגָּם כְּלַח"כ בְּדָבָרִים (טו, יט) "הֹזְכַר תְּקַדִּישׁ לַה'
אֲלוֹקִיךָ". יג) בְּכָרָא דְחִמְרָא: תַּרְגָּם לְפִי הַכּוּנְהָ. וְלֹא תַּרְגָּם "פֶּטֶר", 'פֶּתַח', כְּלַעִיל (פְּסוּקִים ב, יב: וְלִקְמֵן פְּסוּק טו), מִפְּנֵי שֶׁלֹּא הוֹזְכַר כֹּאֲן "רַחֵם".

תַּפְּדָה בְּשֵׁה וְאִם לֹא תַפְּדָה וְעַרְפְּתוּ וְכָל בְּכוֹר
 אָדָם בְּבִנְיָה תַפְּדָה: מפטיר יד וְהָיָה כִּי יִשְׁאֲלֶנָּה
 בְּנֵךְ מָחָר לֵאמֹר מַה זֹאת וְאָמַרְתָּ אֵלָיו בְּחֹזֶק
 יָד הוֹצִיאָנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים:
 וַיְהִי כִּי יִתְקַשֶּׁה פִּרְעֹה לְשַׁלְּחֵנוּ וַיַּהְרֹג יְהוָה
 כָּל־בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכֹר אָדָם וְעַד־בְּכוֹר
 בְּהֵמָה עַל־כֵּן אֲנִי זֹכֵחַ לַיהוָה כָּל־פֶּטֶר רַחֵם
 הַזְּכָרִים וְכָל־בְּכוֹר בְּנֵי אֶפְרַיִם: וְהָיָה לְאוֹת
 עַל־יַדְכָּה וּלְמוֹטַפֶּת בֵּין עֵינֶיךָ כִּי בְחֹזֶק יָד
 הוֹצִיאָנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם: ססס ק"ה פסוקים, ימנ"ה סימן.

רש"י

היא, לפי שנמשלו זכורי מצרים לממרים, ועוד שסייעו את
 ישראל ציאתם ממצרים, (שאין לך אחד מישראל שלא נטל
 הרצה ממורים) טעונים מכספם ומוהבם של מצרים: תפדה
 בשה. נותן שה לכהן, ופטור חמור מותר בהנאה והשה חולין
 צד כהן: וערפתו. עורפו בקופין מאחוריו והורגו, הוא
 הפסיד ממונו של כהן לפיכך יפסיד ממונו (מכילתא פי"ח): וכל
 בכור אדם בבניך תפדה. חמש סלעים פדיונו, קלוב במקום
 אחר: (יד) כי ישאלך בנך מחר. יש מחר שהיא עכשו ויש
 מחר שהוא לאחר זמן, כגון זה, וכגון מחר יאמרו בניכם
 לבנינו (יהושע כג, ט), דבני גד ובני ראובן: מה זאת. זה תינוק

ותקפיה: [כונתו] יכרת
 ראשו (שרשים לרד"ק).
 ונמצאת מלה זו גם
 בלה"כ (ישעיהו כט, א; ועוד).
 (יד) עבדותא: ע' מש"כ
 לעיל פסוק ג. (טו) דבני:
 כאילו לשון הכתוב "של
 בני". (טז) ולתפלין: כי
 תוס' (מנחות לד: ד"ה לטוטפת)
 שהמלה 'תפלין' נראה
 לשון ויכוח, כמו (סנהדרין
 מד.) 'ויפלל' (תהלים קו, ל)
 שעשה פלילות עם קונו
 (סנהדרין מד.), על שם שהם
 עדות והוכחה שהשם
 נקרא עליו ויראים ממנו,
 כמו דאמרינן (ברכות ו),
 "וראו כל עמי הארץ כי
 שם ה' נקרא עליך וגו'"
 (דברים כח, ט), אלו תפלין
 שבראש (ע"כ), וכן כתב
 הטור (או"ח כה), שנקראים
 'תפלין', ל' פלילה, שהן
 אות ועדות (עכ"ל). וכתב
 עליו היעב"ץ (מור וקציעה
 שם) "ואין לשון זה מכוון
 היטב, כי פלילה ענין
 אחד ועדות ענין אחר,
 שהרי הפלילים דיינים
 הם, לא עדים [עין שמות כא,
 כב בהרגום - הכוחב], אבל
 ענין פלילה ידוע שהוא
 כמו מחשבה, ומוזה נקראו
 הדיינים פלילים, שהם
 בעלי מחשבה ועיון,
 מביאי עצה, עושי פלילה
 בדין לשפוט צדק.

טפש שאינו יודע להעמיק שאלתו, וסותם ושואל מה זאת,
 וצמקום אחר הוא אומר מה העדות והחקים והמשפטים
 וגו' (דברים א, ט), הרי זאת שאלת בן חכם. דברה תורה כנגד
 ארבעה בניס, חס, רשע, ושאינו יודע לשאול, והשואל דרך
 חכמה (מכילתא): (טז) ולמוטפות בין עיניך. תפלין, ועל
 שם שהם ארבעה חמים קרוין טטפת, טט צִפְתִּי שמים,
 פת צאפריקי שמים (סנהדרין ד:). ומנחס חזרו עם והטף אל
 דרום (ישקאל כה, ט), אל תטיפו (מסכת ג, א), לשון דבור, כמו
 ולזכרון צין עיניך האמורה צפרשה ראשונה, שהרואה אותם
 קשורים צין העינים, יזכור הנס וידבר בו: חסלת פרשת בא

ונקראים על שם כך הטוטפות, תפלין, להיותן מונחין על המוח, מקום המחשבה, וכמו שכתב הרבינו יונה (ברכות ח. מדפי הרי"ף, ד"ה הרוצה) בטעם המצוה, לכן נאה להם
 זה השם" (ע"כ). אף הדמלה "טוטפות" נמצאת בלשון הארמי (ע' חבי"ע יחזקאל כד, יז, כג), תרגם כפי השם המקובל בישראל כמו שתרגם "פרי עץ הדר וכו'" (ויקרא כג, מ),
 'אתרוגין', 'לולבין', 'הדסין' (מרפא לשון).

הפמרת בא

(ירמיה מו, יג - כח)

עַת פְּקַדְתֶּם: כ כולָה בְּנַחַשׁ יִלְכוּ וּבְקַרְדָּמוֹת פְּאוּ
 לָהּ כְּחַמְבֵּי עֵצִים: כ כָּרְתוּ יַעֲרֶה נְאֻם־יְהוָה כִּי לֹא יִתְקַר כִּי רַבּוֹ
 מְאֹרְבָה וְאֵין לָהֶם מִסְפָּר: כ הַבִּישָׁה בְּת־מִצְרַיִם נִתְּנָה בְּיַד
 עַם־צֹפּוֹן: כ אָמַר יְהוָה צְבָאוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הִנְנִי פּוֹקֵד
 אֶל־אֲמֹן מִנָּא וְעַל־פִּרְעֹה וְעַל־מִצְרַיִם וְעַל־אֱלֹהֵיהֶם וְעַל־מַלְכֵיהֶם
 וְעַל־פִּרְעֹה וְעַל הַבְּמָתִים בּוֹ: כ וּנְתַתִּים בְּיַד מִבְּקָשֵׁי נַפְשָׁם וּבְיַד
 נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ־בָּבֶל וּבְיַד עַבְדָּיו וְאַחֲרֵיהֶם תִּשְׁכַּן בְּיַמֵּי־קֶדֶם
 נְאֻם־יְהוָה: כ וְאַתָּה אֶל־תִּירָא עַבְדֵי יַעֲקֹב וְאַל־תַּחַת יִשְׂרָאֵל כִּי
 הִנְנִי מוֹשֶׁעַךְ מִרְחוֹק וְאַת־זֹרְעָה מֵאֶרֶץ שְׂבִים וְשָׁב יַעֲקֹב וְשָׁקַט
 וְשָׁאֵן וְאֵין מַחְרִיד: כ אַתָּה אֶל־תִּירָא עַבְדֵי יַעֲקֹב נְאֻם־יְהוָה
 כִּי אֲתָךְ אֲנִי כִּי אַעֲשֶׂה כָלָה בְּכָל־הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִדְחִיתִךְ שָׁמָּה
 וְאַתָּךְ לֹא־אֲעֲשֶׂה כָלָה וְיִסְרַתִּיךְ לְמִשְׁפָּט וְנָקָה לֹא אֲנַקֶּךְ:

מו י תדבר אשר דבר יהוה אל־ירמיהו הנביא לבוא
 נבוכדראצר מלך בבל להכות את־ארץ מצרים: י הגידו
 במצרים והשמיעו כמגדול והשמיעו בנה ובתחפנתם אמרו
 התיצב והכן לך כִּי־אֶכְלָה חֶרֶב סְבִיבֶיךָ: י מדוע נסתף אביריך
 לא עמד כִּי יהוה הדפו: י הרבה בושל גם־נפל איש אל־רעהו
 ויאמרו קומה ונשבה אל־עמנו ואל־ארץ מולדתנו מפני חרב
 היונה: י קראו שם פרעה מלך־מצרים שאון העביר המועד:
 י חִי־אֲנִי נְאֻם־הַמֶּלֶךְ יְהוָה צְבָאוֹת שָׁמוּ כִּי בְּתִבּוֹר בְּהָרִים
 וּכְכַרְמֵל בָּיִם יְבוֹא: י כִּי גוֹלָה עָשִׂי לָךְ יוֹשֶׁבֶת בְּת־מִצְרַיִם
 כִּי־נָהַל לְשִׁמְהָ תִהְיֶה וּנְצַתָּה מֵאֵין יוֹשֵׁב: כ עֲגָלָה יַפְה־פִּיָה מִצְרַיִם
 קָרַץ מִצֹּפּוֹן בָּא בָּא: כ גַּם־שְׂכַרְיָה בְּקַרְבָּה כַּעֲגָלָה מִרְבֵּק
 כִּי־גַם־הִמָּה הִפְנוּ נָסוּ וַחֲדָיו לֹא עָמְדוּ כִּי יוֹם אִידָם בָּא עֲלֵיהֶם

פרשת בא

פרק י

(ו) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי כֵן וְיִעָשֶׂה כָּכָה פֶּאֶשֶׁר אֲשַׁלַּח אֶתְכֶם וְאֶת־מִצְרַיִם
 וְיִבְרָא כִּי רָעָה נִגַּד פְּנִיכֶם: וַאֲמַר לְהוֹן יְהִי כֵן מִיִּמְרָא דִּי בְּסַעֲדָכֹן כִּד
 אֲשַׁלַּח יְחִכֹּן וְיִתְּ מַפְלְכֹן חֲזֹן אֲרִי בִישָׂא אַחֲזֹן סְבִירִין לְמַעַבְדִּי לִית
 קָבִיל אֲפִיכֹן לְאַסְתְּרָא

סְבִירִין: לשון מחשבה. ורגילה מלה זו בגמרא, "סברא". וי"מ שמוזה
 "סברי מורי" שאומרים על היין. כלומר, תנו דעתכם ומחשבותיכם (כל
 בו סימן כה).

(כא) וַיֹּאמֶר יְיָ אֱלֹהֵי מֹשֶׁה נְמַח יָדְךָ עַל־הַשָּׁמַיִם וְיִהְיֶה הַשֶּׁדֶךְ עַל־אֶרֶץ
 מִצְרַיִם וְיִמַּשׁ הַשֶּׁדֶךְ: וַאֲמַר יְיָ לְמֹשֶׁה אֲרִים יָדְךָ עַל צִית שְׁמַיָא וְיִהְיֶה
 חֲשׂוּקָא עַל אֶרְעָא דְּמִצְרַיִם בְּתַר דִּיעֵדִי קָבִיל לִילְיָא

בְּתַר וכו': כתב המהר"ל (גור אריה), שלדעת אונקלוס האות ו' במלה
 "וימש" באה לביאור, ומצאנו כמה ווי"ן בענין זה. שהמקרא בא לפרש
 אחר שכתב "ויהי חושך", איזה חושך. והתשובה היא, "וימש חושך".
 שהיה חושך שאינו כחשכת הלילה, אלא שהיה עב והיה בו ממש.

(כב) וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת־יָדוֹ עַל־הַשָּׁמַיִם וְיִהְיֶה הַשֶּׁדֶךְ־אֲפֵלָה כָּל־אֶרֶץ מִצְרַיִם
 שְׁלֹשֶׁת יָמִים: וַאֲרִים מֹשֶׁה יָת יְדִיהָ עַל צִית שְׁמַיָא וְתִהּ חֲשׂוּךְ קָבִיל
 בְּכָל אֶרְעָא דְּמִצְרַיִם תְּלַתָּא יוֹמִין:

תְּלַתָּא יוֹמִין: כתב הלבוש, שרש"י פירש, שלוש של ימים, והכונה,
 ימים שאינם שלמים, רק חסרים שעות, כגון שהתחיל החושך שתיים
 ושלוש שעות מיום א' ונמשך עד סוף יום ג'. אבל אם היה לשון הכתוב
 "שלושה ימים" היה פירושו שלושה ימים מעת לעת, בלי הפסק. ולכן
 רש"י ז"ל פירש לשיטתו, "שלושת", לשון שלוש, שמכת החושך לא
 התחילה מיד בבוקר אחר שהוסרה חשכת הלילה, כדעת אונקלוס. אבל
 לאונקלוס שתרגם לעיל (פסוק כא), "בתר דיעדי קבל ליליא", והיו שלושה
 ימים שלמים, לכן תרגם "שלושת" כמו "שלוש" (ע"כ).

(כג) לֹא־יָבֹאוּ אִישׁ אֶת־אָחִיו וְלֹא־קָמוּ אִישׁ מִתַּחְתָּיו שְׁלֹשֶׁת יָמִים
 וְלֹבֵל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תִּיהָ אֹזֶר בְּמוֹשְׁבֹתֶם: לֹא חֲזֹן גְּבַר יָת אַחֲוֵהוּ וְלֹא
 קָמוּ אָנֹשׁ מִתַּחְתּוֹתָיו תְּלַתָּא יוֹמִין וְלָכֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תִּיהָ נְהוּרָא
 בְּמוֹתְבִנְהוֹן:

לֹא חֲזֹן גְּבַר וכו' וְלֹא קָמוּ אָנֹשׁ: המלה "גבר" בכל המקרא (כגון לעיל
 י, יא), הם הזכרים, ולא כן המלה "אדם" שהוא כולל זכרים ונקבות (מכלל
 יופי). ונראה שגם בתרגום כן הוא, ש"גבר" ברוב הפעמים הוא תרגום
 של "איש" ו"אנשים". אבל כיון שפעמים רבות "איש" במקרא פירושו,
 אדם (כגון לעיל ב, יב; "ויפן כה וכה וירא כי אין איש". שהכונה שאין אדם, לא איש
 ולא אישה), ו"אדם" תרגומו אנש (בראשית א, כו ועוד), ולכן יש הרבה פעמים
 ש"איש" מתורגם "אנש" (כגון בפסוק דלעיל, ובסוף הפסוק שלפניו).

פרק יב

(ו) וְהָיָה לְכֶם לְמִשְׁמַרְתָּ עַד אֲרַבְעָה עָשָׂר יוֹם לְחֹדֶשׁ הַזֶּה וְשַׁחֲטוּ אֹתוֹ
 כָּל־קָהָל עַד־תִּישָׂאֵל בֵּין הָעֲרֵבִים: וְיִהְיֶה לְכֹן לְמִטְרָא עַד אֲרַבְעַת
 עָסָר יוֹמָא לְיִרְחָא דְּרִין וְיִכְסֹן יְתִיהָ כָּל־קְהָלָא בְּנִשְׂתָּא דְּיִשְׂרָאֵל בֵּין
 שְׁמַשְׂיָא:

בֵּין שְׁמַשְׂיָא: המלה "בין" יש לה שתי הוראות. הוראה אחת, הבדלה
 וחלוקה בין שני דברים. וכן לדעת אונק' פירושה כאן, בין שתי השמש.
 אבל יש ל"בין" הוראה שניה, בתוך. כמו (במדבר יז, ג) "וירם את המחנות

תוארים רק על משה. ו"דמים" אינו מענין הריגה (משא"כ לדעת רש"י "חתן
 דמים" של פסוק כה הוא תואר של התנוק, ו"דמים" הוא דם הריגה - באר יצחק). ואין
 האמירה כאן שהתפללה שבזכות המילה נתנן החתן לה (כמו שהוא
 בשמו"ה ה, ח, וכמו שפי' הגור אריה ועוד, בדעת אונקלוס), דלא כתיב "יתיהב"
 לשון עתיד, אלא "אתיהב", לשון עבר, אלא אמרה למלאך, הרף ממנו,
 שהוא נתון לי בדם המילה הזה (ב.א.). וי"מ שדעתו כהספורנו, שצפורה
 אמרה, עשיתי זה, כי כשנשאנני, והיית חתן לי, התנית עמי שנמול את
 בנינו. וכל זה אמרה לזכות משה לפני המבקש להמיתו (בית אהרן - ר"א
 כהן).

(כו) וַיִּרְף מִמֶּנּוּ אִו אֲמָרָה חֲתָן דְּמִים לְמוֹלָת: וְנָח מִנְיָה בְּכֹן אֲמָרָה
 אֲלוּלִי דְמָא דְּמַהֲלָתָא דְּרִין אֲתַחֲבִיב חֲתָנָא קָטוֹל

אֲלוּלִי וכו': אונקלוס תרגם דמים על דם המילה (רש"י). ומבואר שבדם
 המילה יש מצוה, ולא רק במילה עצמה. וכן כ' רש"י (שבת קלד. ד"ה לכרכי)
 "והטפת דם ברית מצוה, כדכתיב בזכריה (ט, יא) 'גם את בדם בריתך'"
 (ע' חבצלת השרון שמות יב, ו, עמ' קיט א).

פרשת וארא

פרק ז

(כח) וְשָׁרְיָן הַיִּאֵר צְפַרְדְּעִים וְעֵלֹל וְכִאוּ בְּבִיתְךָ וּבְחֲדָר מִשְׁכְּבְּךָ
 וְעַל־מִטְתְּךָ וּבְבֵית עֲבָדֶיךָ וּבְעַמֻּד וּבְתַנּוּרֶיךָ וּבְמִשְׁאָרוֹתֶיךָ: וְרִבִּי נְהָרָא
 עֲרַדְעֵנָא וְיִסְקוֹן וְיִעֲלֹן בְּבִיתְךָ וּבְאֶרְזֹן בֵּית מִשְׁכְּבְּךָ וְעַל עַרְסְתְּךָ
 וּבְבֵית עֲבָדֶיךָ וּבְעַמֻּד וּבְתַנּוּרְךָ וּבְאֶצְתְּךָ:

וְיִרְבִּי: ויגדל. לדעת אונקלוס שרץ היאור צפרדעים יותר מדרכו. וזה על
 דרך ר' עקיבא (סנהדרין סז: שמות רבה י, ד) שצפרדע אחת היתה, והשריצה
 ומלאה כל ארץ מצרים. אבל לדעת ר' אלעזר בן עזריה "צפרדע אחת
 היתה, שרקה להם והם באו". ולדעתו "ישרץ" הוא לשון תנועה, שיאספו
 ויתנועעו ביאור ומשם יעלו על מצרים (ע' רמב"ן לק' ח, טו). וע' רמב"ן
 (בראשית א, כ) שלפי דרך אונק' בתרגומו, פירוש המקרא כאן הוא, "יגיעו
 ויולידו המים". וצ"ע, שהרי לא תרגם כאן "ירחשו" [יגיעו] כמו שתרגם
 שם.

פרק ט

(כח) הַעֲתִירוּ אֶל־יְיָ וְרַב מִהֵיֵת קָלַת אֱלֹהִים וּבְרַד וְאֲשַׁלַּחָה אֶתְכֶם
 וְלֹא תִסְפֹּן לְעַמְדִי: צֵלוּ קָדָם יְיָ וְסַגֵּי קְדַמוּהִי רוּחַ דְּלֹא יְהוֹן עֲלֵנָא קִלִּין
 דְּלוֹטָא כְּאִלִּין מִן קָדָם יְיָ וּבְרַד וְאֲשַׁלַּח יְחִכֹּן וְלֹא תִסְפֹּן לְאַתְעֵבְבָא:

קִלִּין דְּלוֹטָא: יש לפרש שהקולות שבאו עם הברד, הרעישו עמוק לתוך
 לב פרעה, כמש"כ (ברכות נט.). לא נבראו רעמים אלא לפשט עקמומיות
 שבלב, והזכירו לו את ההתראה הראשונה של מכת בכורות, כמש"כ
 לעיל (ד, כג), "הנה אנכי הורג את בנך בכרך". וזהו קולות של קללה על
 כל עם מצרים, כיון שעיקר כוחם הרוחני היה ע"י הבכורות שהיו
 משרתים לע"ז [כמש"ש המלבי"ם לק' יא, ה], ובהריגתם תחול קללה
 ומארה בכל שעור קומתן. וזה גם יישוב על מה שתמהו על רש"י (ע'
 חזקוני ורא"ם), שכ', למדנו מכאן שמכת בכורות שקולה כנגד כל המכות
 (בית אהרן - ר"א כהן).

מבין השריפה". וכן י"מ כאן ל' המקרא (רמב"ן פירוש שני; בכור שור), שכל הזמן מחצות היום עד הלילה נקרא "ערבים", ובתוך הזמן הזה שוחטים הפסח. (ע' ש.א.).

ז) וְלָקְחוּ מִן־הַהֶמְצָא וְנָתְנוּ עַל־שְׂתֵי הַמַּזּוּזוֹת וְעַל־הַמַּשְׁקוּף עַל הַתְּיָבִים אֲשֶׁר־יִאֲכְלוּ אֹתוֹ בָּהֶם; וְסָבוּ מִן דָּמָא וְנָתְנוּ עַל תְּרוֹן סַפְיָא וְעַל שְׂקָפָא עַל בְּתִיָא דְיִיבְלָן וְתִיהָ בְּחוּן;

שְׂקָפָא: לדעת רש"י מקור המלה "משקוף" הוא ארמי, לשון חבטה, שהדלת מכה עליו. אבל י"מ ש"משקוף" הוא מפתח העליון, ונקרא כן לפי שהוא נשקף (נראה) תמיד (רשב"ם; וע' שרשים לרד"ק ש'קף). וכן חברו מנחם מחברת שקף בלשונות ראייה. ויתכן שזה גם מקור "שקפא" באונקלוס, שהרי "ובנקיקי הסלעים" (ישע' ז, יט) תיב"ע ובשקפי פּיפּיָא, ופי' הרד"ק (סה"ש) ע"ש שמשקיפין מהן בעבור גבהן (ח.א.).

ח) וְיִאֲכְלוּ אֶת־הַבָּשָׂר בְּלֵילָה הַזֶּה צֵלִיָאָשׁ וּמִצּוֹת עַל־מִרְיָם יִאֲכְלֶהוּ: וְיִיבְלָן וְתִ בְּסָרָא בְּלֵילָיָא תְרוֹן טוֹי נור וּפְטִיר עַל מִרְיָן וְיִבְלֻנְיָה;

וּפְטִיר: צ"ע למה תרגם בבראשית (ט, א) וכאן, ועוד, בלשון יחיד ולא בלשון רבים כלה"כ. ואולי לדעת אונקלוס המלה "מצה" יש לה שתי הוראות, הוראת שם עצם, והוראת שם תואר. ולכן "חג המצות" (לקמן כג, טו), שהמלה "מצות" הוא שם עצם, תרגם כלה"כ בלשון רבים, חָגָא דְפְטִירָיָא. אבל בפסוק שלפנינו, ולקמן (יג, ז) "מצות יִאֲכַל" תרגם אונקלוס "מצות" בלשון יחיד, מפני שהמלה "מצות" (כאן, ושם), פירושה, לחם שאינו מתוקן כל צרכו, לחם שלא נתחמץ (ע' נח"ג). והכונת המקרא, "תִּפְּל" יִאֲכַל (שכן תרגום "תפל" ביחזקאל יג, יא הוא "פטייר"). ואסמכתא לזה שלא כתוב "יִאֲכְלוּ", לשון רבים (א.מ.ר.). וכן "לא תאכל עליו חמץ, שבעת ימים תאכל עליו מצות" (דברים טז, ג), פירושו, תאכל עליו לחם שלא נתחמץ, ולכן תרגומו, פְטִיר, לשון יחיד.

טו) שִׁבְעַת יָמִים מִצּוֹת תֹּאכְלוּ אֲדָּ בְיָוִם הָרִאשׁוֹן תִּשְׁבְּתוּ שְׂאֵר מִבְּתֵיכֶם כִּי | כָּל־אֲכָל חֶמֶץ וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מִיִּשְׂרָאֵל מִיּוֹם הָרִאשׁוֹן עַד־יוֹם הַשְּׁבִיעִי; שִׁבְעָא יוֹמִין פְּטִירָא תִיבְלָן בְּרַם בְּיוֹמָא קְדָמָא תִבְטְלוּן חֲמִירָא מִבְּתִיבּוֹן אַרְי כָּל דְיִיבְכּוֹל חֲמִיעַ וְיִשְׁתַּיְצִי אֲנִישָׁא הַהוּא מִיִּשְׂרָאֵל מִיּוֹמָא קְדָמָא עַד יוֹמָא שְׁבִיעָאָה;

תִּבְטְלוּן חֲמִירָא: כתב בשו"ע (או"ח תלד, ב) בנוסח "כל חמירא" (של ביטול חמץ בער"פ), אין צריך לומר "כל חמירא וחמיעא", לפי ש"חמירא" כולל גם חמץ. וכתב שם הלבוש "ואע"פ שבכל מקום תרגום של "שאר" חמירא, ותרגום של "חמץ" חמיע, לשון ארמי [שבתרגום] לחוד, ולשון בעלי הש"ס לחוד".

לט) וַיֹּאֲפוּ אֶת־הַבָּצֵק אֲשֶׁר הוֹצִיָאָו מִמִּצְרַיִם עֵגֶת מִצּוֹת כִּי לֹא חֶמֶץ בִּי־נִרְשָׁו מִמִּצְרַיִם וְלֹא יִבְלָו לְחַתְמַתְמָה וְנִסְיָצָה לֹא־עָשׂוּ לָהֶם; שִׁבְעָא יוֹמִין פְּטִירָא תִיבְלָן בְּרַם בְּיוֹמָא קְדָמָא תִבְטְלוּן חֲמִירָא מִבְּתִיבּוֹן אַרְי כָּל דְיִיבְכּוֹל חֲמִיעַ וְיִשְׁתַּיְצִי אֲנִישָׁא הַהוּא מִיִּשְׂרָאֵל מִיּוֹמָא קְדָמָא עַד יוֹמָא שְׁבִיעָאָה;

גְּרִיִצָן: רבינו האי גאון (כלים ח, ו) פירש כונת התרגום, שהם לחמים עגולים, וכ"כ הערוך (ערוך קרן; ודלא כפירוש שהובא באב"ע הקצר שמות כט, ב ש"חלות" מרובעות, אלא כפירושו השני כאן בשם י"א, ש"חלות" פירושו, עגולות). וצ"ע דלחם הפנים (לקמן כד, ה) ושתי הלחם (לק' כג, יז) גם תורגמו "גריצן", ולא היו עגולות (ח.א.).

כמלה זו מתרגם "עגות" (בראשית יח, ו; כאן; ובמדבר יא, ח), ו"חלות" (לקמן כט, ב). וביאר הפרי מגדים (אגרת ג אות ק) ש"חלות" הן אפויות בתנור,

ועבות [אב"ע לקמן כט, ב וכאן], ו"עגות" הן חרות האפויות על גבי גחלים [רש"י הושע ז, ח], ואינה עבה כחלה, שממהר לטלה שלא תחרך (עיין הושע שם), ומכל מקום גם החלה וגם העוגה שתייהן עבות נגד הרקיק שהוא דק [פירוש המשניות לרמב"ם ביצה ב, ו ואב"ע שם]. ונקרא "רקיק" לשון ריק (ספר השרשים לרד"ק שורש רקק). ולכן שניהם מתורגמים "גריצן", לשון עובי (עכ"ד). ובמקום אחר כתב הפמ"ג (נטריקן קו יג ד"ה ואגב) שהמלה "גרץ" בתרגום פירושה לחם עב כחלה, או חררה דקה, רק גדולה באורך ורוחב (ועיין תוס' ביצה כב: ד"ה דנפישא, ורשב"א שם ד"ה ואמאי). ונראה, שלכל הפירושים הנזכרים לעיל, השרוש "גרץ" מציין רק צורתו בהיותו עיטה לפני אפייתו (וכן פירוש השם "חלה" במקרא, כמו שכתוב במדבר טו, כ, "ראשית עריסתיכם חלה תרימו" - ע' מלבי"ם ויקרא אות קכב). וההכרח לומר כן הוא ממה שתרגם לקמן (ויקרא ז, יג ועוד), "גְּרִיִצָן דְלָחֶם", ואם ה"גְּרִיִצָן" הן כבר אפויות, מה מוסיפה המלה "דְלָחֶם" (ע' מלבי"ם פרוק ז אות קה).

נג) וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל־מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וְאַתְּ חֶקֶת הַפֶּסַח כָּל־בְּנֵי־נֹכַח לֹא־יֹאכְלוּ בָּיּוֹם; וַיֹּאמֶר יְיָ לְמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן דָּא גְּזֵירַת פֶּסְחָא כָּל בְּרִי יִשְׂרָאֵל דְיִשְׁתַּמְדוּ לֹא יִבְכּוֹל בִּיהּ;

דְיִשְׁתַּמְדוּ: כתבו בשם רבינו האי גאון (עיין מחברת הערוך ערך 'שגע' ועוד; ועיין גם בכוזרי המפורש ג, סה עמ' 234) ש'משומד' מקורו 'משעומד' (והאות ש' יתירה, והפילו האות ע'), והם ישו וחבריו הנכנסים באמונת ה'מעמודיה' (כינוי לדת הנוצרית על שם שמעמידי הממירים דתם במים - ספר היוחסין דפוס ראשון ערך ר"י בן פרחיה). אבל י"א שהוא מלשון "להשמיד להרוג ולאבר" (אסתר ג, יג) לפי שסתם המומרים התחילו בשעת השמד ואף עתה הממירים הדת ברצונם, נשאר להם שם זה (ספר התשבי שורש שמד). וי"א שהוא מלשון הכתוב (שמואל א' כד, כב), "אם תשמיד את שמי מבית אבי", והוא לשון קללה, כמו י"מח שמו'.

ויש לדעת שאמנם הקדמונים כתבו כן על ברכת "ולמשומדים", אבל בתרגום א"א לפרש כן, וכמו שכ' היעב"ץ (לוח ארש א, קנט), כיון שבזמן שנתנה תורה, וגם כמעט כל הזמן שהיה הפסח נוהג, לא היו עדיין בעולם אותם אמונות, ובכל אופן נאסרו המשומדים. וכן אין דרך אונקלוס להכניס לתרגומו לשון קללה. אלא העיקר שכונתו, שנתנכרו מעשיו. שהגם שמכיר בוראו, ויודעו, מתנכר אליו, "זוה ברור מאד" (ע"כ).

ובטעם שאין המשומד אוכל בקרבן פסח כ' האברכנאל, לפי שלא נתנה מצות הפסח אלא להקנותנו אמונה שלמה בו ית'. ולא אכלו ממנו במצרים אלא המאמינים בו, ובלתי מאמינים במזלות ובאלהים אחרים. ולכן אין ראוי שיאכלו לדורות ממנו אלא המאמינים בתורת ה'.

מו) בְּבֵית אֶחָד יֹאכְל לֹא־תוֹצִיא מִן־תְּבִית מִן־הַבָּשָׂר חוּצָה וְעֵצֶם לֹא תִשְׁבְּרוּ־בּוֹ; בְּתִבְרָא תִדָּא וְתֹאכִיל לֹא תִפְקֹן מִן בֵּיתָא מִן בְּסָרָא לְבָרָא וְגִרְמָא לֹא תִתְבְּרוּן בִּיהּ;

מִן בֵּיתָא: אם דעת אונקלוס כר' יהודה (ע' מש"כ בגליון החומש ד"ה בחבורא), אף שאיסור הוצאה הוא גם במוציא מן החבורה (תוס' פסחים פו: ד"ה ומר), יתכן שכוין דילפינן לה מדרשה מייתור המלה 'חוצה' (פסחים פה:): תרגם כפשוטו.

ואם דעת אונק' כר' שמעון יתכן שסבר אונק' שגם לשיטה זו אסור להוציא מן הבית, וכפשטות הברייתא שבגמרא (פסחים פה:), וחולק על המכילתא שהביא רש"י.